

Kuka on tämän kirjan omistaja?

Luku- ja kirjoitustaidosta
hämäläisessä talonpoikaistalossa
1800-luvun Hollolassa

W EIDÄN, UUDEN VUOSITUHANNEN luku- ja kirjoitustaitoisten suomalaisten on vaikea käsittää, miten harvinaisia ja vaikeasti hankittavia kyseiset taidot olivat esivanhempiemme elämässä. Kirkko oli vaikutusvaltainen kansan opettaja. Mitä kirkko halusi kansan oppivan ja toisaalta, miten talonpojat ja heidän perheensä noudattivat kirkon ohjeita? Seuraavassa luku- ja kirjoitustaitoa lähestytään suku- ja perhenäkökulmasta kaakoishämäläisessä Hollolan pitäjässä, Vesalan kylässä ja Jussilan talossa. Keskiajalta alkunsa saanut kirkollinen jatkuvuus merkitsi traditioiden säilymistä vakaassa talonpoikaisyhteisössä ja sääty-yhteiskunnassa, jossa kaikilla oli oma paikkansa. Taustalla on kirkollisen kasvatusta ja opetustyön kehitys.

Miten yhteiskunnan ja koulutuksen muutokset 1800-luvun kuluessa näkyivät perheen elämässä sekä miten luku- ja erityisesti kirjoitustaidon mukaantulo muutti uuden sukupolven sosiaalisia suhteita, näitä kysymyksiä pohditaan seuraavassa. Kirkon kiertokoulun ja kunnallisen kansakoulun toiminta rinnakkain muodostivat kokonaisuuden, jota tarkastellaan perheen kautta. Myös perheen säilyneitä kirjallisia dokumentteja käytetään apuna. Suomenkielisyys ja suomalaiskansallinen ajattelu nousivat 1800-luvun loppupuolella uudeksi elähdyttäväksi näkökulmaksi.

Kirkko opetti kansaa lukemaan

Suomalaisen lukutaidon juuret löytyvät roomalaiskatolisen kirkon piiristä keskiajalta, jolloin hengellinen sääty ja koulua käyneet osasivat lukea latinaa. Talonpojat sen sijaan kuuluivat kirkossa suomeksi Isä meidän -rukouksen, Ave Marian, uskontunnustuksen ja synnintunnustuksen.¹ Papin piti toistaa ne aina samassa muodossa, jotta kansa oppi ne ulkoa. Ulkoluku, muistista toistaminen oli lukutaidon ensimmäinen porras.

Uskonpuhdistus 1500-luvulla merkitsi maassamme suomenkielisen kirjallisuuden alkua ja ihmisten uutta henkilökohtaista suhdetta oppimiseen. Mikael Agricolan (1510–1557) Abckiria vuodelta 1543 oli tarkoitettu kansan lukemaan opetusta varten. Se sisälsi kirjainten ja tavujen lisäksi katekismustekstejä suoraan lukua varten. Lastenopetuksen aloittamiseksi Agricola esitti jopa koulujen perustamista sekä pojille että tytöille. Käytännössä vanhempien ja kummien vastuu alkuopetuksesta, ilman kouluja, säilyi kautta vuosisatojen. Agricolan mallin mukaan syntyi aapiskatekismuksia seuraavina vuosisatoina.

Ulkoluvun eri menetelmiä, "korvan kautta kovalla työllä", kehiteltiin edelleen 1600-luvulla. Lukutaitokuulustelut yritettiin keskittää pidettäväksi kirkossa. Piispa Juhana Gezelius vanhempi (1615–1690) julkaisi vuonna 1666 sisäluvun oppikirjan "Yksi paras lasten tavara." Hän esitti ensimmäisenä kiertokouluperiaatteella toimivan kansanopetusmallin.² Lukkarinkouluajatus oli kuitenkin aikaansa edellä, sillä monet lukkarit olivat vielä lukutaidottomia. Lukutaito edistyi Lounais-Suomen ja Pohjanmaan ruotsinkielisissä pitäjissä. Piispa Gezelius siirsi kuulustelut takaisin pitäjän eri puolille. Näin saivat alkunsa lukukinkerit, joiden pito vahvistettiin uudessa, vuoden 1686 kirkkolaissa.³ Sisäluvun opettaminen tuli samalla pakolliseksi: "...että he caikella wireydel Lasten opettamisen päälle pitävät ja opettavat Lapset lukeman Kirja." Rippikoulu Herran Ehtoolliselle ensi kertaa tulevien opetus- ja kuulustelumuotona on myös piispa Gezelius vanhemman ajalta lähtöisin.

Tavoitteet talonpoikaisen kansan lukemaan opettamisessa olivat selkeät, uusia koulutuskeinoja kokeiltiin 1600-luvun lopulla ja tuloksiakin saatiin. Piispa Juhana Gezelius nuorempi (1647–1718) jatkoi isänsä jälkiä.

Ison Vihan aika (1713–1721) katkaisi suotuisan kehityksen ja lukutaidon nostaminen tapahtui hitaasti ja vaivalloisesti 1700-luvun kuluessa kirkon käskyvallassa. Kuningas antoi 1723 päätöksen, jonka mukaan vanhempien tuli sakon uhalla opettaa lapsensa lukemaan kirjaa sisältä ja muistamaan Lutherin *Vähän Katekismuksen*.⁴ Jollei tämä toteutunut, piti lapset viedä koulumestarin tai lukkarin luo oppiin. Näin lukkarinkoulusta muodostui oppimattomien pänttäyslaitos, asenteet eivät olleet myönteisiä koulunkäynnille.

Kuningasta ja kirkkoa tuli totella kuuliaisesti, talonpoikien tuli maksaa veronsa ja hankkia itselleen ja lapsilleen kristinopin taito. Mutta kansan motivaatio puuttui. Rahvaalle suunnattu suomenkielinen kirjallisuus oli suurimmaksi osaksi teologista. Samaan aikaan papisto ruotsinkielistyi, oppineiden kielet olivat latina ja ruotsi. Vain minimi lukutaitoa riitti talonpojille.

Uusi kuninkaan päätös saatiin 1762, sen mukaan jokaisessa pitäjässä tuli olla pitäjänkoulu. Käytännössä uusiin rahallisiin ja taloudellisiin uhrauksiin ei kuitenkaan oltu valmiita ja uudistukset jäivät toteutumatta.⁵ Syystäkin 1700-lukua on pidetty välivaiheena lukutaidon kehityksessä 1600-luvun uudistusten ja 1800-luvun uusien koulumuotojen välillä.

Kuitenkin kehitystä tapahtui katekismuksenopetuksessa, josta kirkkoherra kantoi vastuun. Se muuttui luonteeltaan, kun rippikoulun päätökseksi alkoi kehittyä konfirmaatio 1700-luvun puolivälistä alkaen. Porvoon hiippakunnan papisto teki yhteisen päätöksen rippikoulun pidosta vuonna 1774.⁶ Kansan sivistäminen pysähtyi, opetus sisälsi lähes yksinomaan tavausta, sisälukua ja katekismusta.

Suomen Talousseura perustettiin 1700-luvun lopulla. Sen säätyläiset suhtautuivat myönteisesti kansan opettamiseen. Seuran perustajiin kuulunut piispa, myöhemmin arkkipiispa Jakob Teng-

ström kirjoitti muun muassa pidetyt lastenkirjat *LäseÖfning för mina Barn* 1785 ja *Tidsfördrift för mina barn* 1799. Hänen mielestään Lutherin *Vähä Katekismus* ei sopinut lasten lukemaan opettamiseen, lapsille tuli olla omaa luettavaa.⁷

Autonomian aika Suomessa 1800-luvun alusta alkoi koululaitoksen tilannekartoituksella. Uudistustarve todettiin, mutta oppikoululaitos oli ensin vuorossa 1840-luvulta lähtien ja kansanopetus sai odottaa. Kirkon vanhat työmuodot säilyivät: lukukerit, katekismuksenopetus ja rippikoulu.

Keisari Aleksanteri II:n aikaiset uudistukset 1860-luvulla toivat mukanaan uuden kunnallisen kansakoulun ja samaan aikaan kirkollisen kiertokoulun aktivoitumisen. Kansanopetus alkoi tehostua ja yhtenäistyä ja samalla käynnistyi laaja yhteiskunnallinen, sosiaalinen ja kielellinen murros, joka näkyi sekä paikallisesti että valtakunnallisesti.

Edellä kuvatussa on lukutaidon oppiminen kaikissa muodoissaan ollut punaisena lankana. Kirjoituksen opetus sitä vastoin ei kuulunut kirkollisen kansanopetuksen tavoitteisiin.⁸ Kirjoitustaito oli ruotsinkielisille säätyläisille kuuluva ylellisyys, jolla ei suomenkieliselle talonpojalle ollut käyttöä. Vuoden 1686 kirkokolaki oli vaatinut lukkariopettajilta kirjoitustaitoa ja sen opettamista seurakuntalaisille. Käytännössä ei kuitenkaan tapahtunut mitään muutosta. Vuonna 1768 kovistettiin jälleen koulumestareita. Heidän tuli opettaa pojat piirtämään nimensä paperille ja tytöt piirtämään nimensä alkukirjaimet.⁹ 1800-luvun alussa elettiin edelleen holhoavan ja patriarkaalisen kirkollisen opetuksen kautta eikä siihen kuulunut kirjoitustaidon opettaminen. Ensimmäiset kaunokirjoituksen mallikirjaimet ilmestyivät suomalaiseen almanakkaan vuonna 1825 ja aapiseen vuonna 1847. Niitä käytettiin ahkerasti uuden taidon oppimiseen omin päin.

Jussila, kotitalo ikivanhoilla asuinsijoilla

Jussilan talon sijainti pienessä Vesalan kylässä Hollolan pitäjässä, Kaakkois-Hämeessä merkitsi paikkaa esihistoriallisen asutuksen

ytimeissä. Vesalan kylä kuului seitsemän kylän muodostamaan tiiviiseen kyläryhmään. Kylät ovat Aikkala, Nokkola, Jarvala, Utula, Hälvälä, Untila ja Vesala. Yhdessä ne tunnetaan nimellä "Untilan vainiot", "Vainio" tai "Kankaantaka".¹⁰ Kylät nojaavat pohjoisessa Salpausselän harjuun, jonka juurella on lähteitä. Vainioiden läpi virtaa Autjoki, joka laskee Porvoonjoen latvoille sen lähdejokena. Harjun reunalla sijaitsevan Työtjärven rannoilla on viljelty maata yhtäjaksoisesti jo rautakaudelta alkaen. Varsin varhain siirryttiin peltoviljelykseen.

Asuinpaikat ja kalmistot kuuluivat yhteen hämäläisessä yhteisössä.¹¹ Untilan vainioiden keskellä oli myös kalmisto Kirkk'ailanmäellä.¹² Sen nimessä on säilynyt tieto Hollolan ensimmäisestä kirkosta, jonka paikkaa ei tosin ole pystytty määrittämään. Vuosien 1978 ja 1979 arkeologisten kaivausten perusteella on pystytty suorittamaan ajoitus, jonka mukaan Kirkk'ailanmäen kalmiston vanhimmat haudat ovat peräisin 1000-luvun ensimmäisen vuosisadan jälkipuoliskolta j.Kr. eli rautakauden lopulta.¹³ Idästä päin tulleita varhaiskristillisiä vaikutteita on oletettu tulleen Päijät-Hämeeseen lyhyenä ajanjaksona 1100-luvulla, jolloin alue oli Novgorodin vaikutuspiirissä. Häme ja Hollola sijaitsi läntisten ja itäisten vaikutteiden risteämisalueella.¹⁴

Jussilan talosta on Kirkk'ailanmäen kalmistolle matkaa noin kilometri.

Painopiste Hollolassa siirtyi Vainiolta pohjoisemmas Vesijärven rannalle, rautakautisen linnavuoren juurelle. Sinne rakennettiin 1400-luvun lopulla Pyhän Marian kirkko Roomalaiskato-lisen kirkon varustukseksi. Suuri harmaakivikirkko toimi koko Kaakkois-Hämeen keskuskirkkona.¹⁵ Järjestäytyneen kirkon vaikutus talonpoikien elämään alkoi.

Keskiajalta lähtien Vainion aukeaa halkoi Ylinen Viipurintie, Turusta Hämeenlinnan kautta Viipuriin johtava valtaväylä. Hollolan kautta kulki myös maantie Porvooseen, ns. "Meritie".¹⁶ Jussilan talo sijaitsi tiheässä raittikylässä Ylisen Viipurintien varressa.

Noin tuhat vuoden yhtäjaksoisessa asutusketjussa tultiin 1500-luvulla uuteen tilanteeseen, kun Ruotsi-Suomen kuningas

Kustaa Vaasa alkoi tarmokkaasti verottaa viljelijöitä ja siksi laatia veroluetteloita, joista ensimmäinen on vuodelta 1539. Saamme veroluetteloista tietoja taloista ja niiden omistajista, koska talot merkittiin omistajan nimellä.¹⁷ Vuonna 1539 Hollolan suurin asutuskeskus oli Kankaantaka, yhteensä 39 taloa, joista Vesalassa viisi taloa. Sakari Kuusi kirjasi kehityksen näin:

"Vuonna 1611 otti Juho Laurinpoika viljelykseen 2 äyriä $\frac{1}{4}$ manttaalia saaden vielä vuonna 1615 yhden äyrin lisää, täten muodostui Jussila".

"Jussila oli 1630-luvulla vääpelin palkkatalo, veroluku $\frac{2}{3}$ manttaalia 3 äyriä. Myöhemmin rumpalin palkkatila ja vuodesta 1692 Lahden kylän Sipilän augmentti. Jaettiin ensi kerran vuonna 1733 ja uudelleen 1780 jakautuen kolmeen osaan, siten että kukin niistä tuli olemaan $\frac{1}{3}$ talosta." ¹⁸ Muut Vesalan kylän talot maantien varrella olivat Kinnari, Eerola ja Mattila, kaikki alkuaan sotilaspalkkataloja. Jussilan tilan omistuksessa tapahtui muutos 27.7.1854, jolloin silloinen isäntäväki Benjamin Mikkelsson ja hänen vaimonsa Saara Sofia Malachiasdotter ostivat tilan omaksi.¹⁹

Sukupolvi toisensa jälkeen talon asukkaina

Mitä kauemmas ajassa taaksepäin sukupolvien elämää selvitetään, sitä hämärämpää on tieto. Hollolan vanhat kirkonkirjat ovat palaneet pappilan tulipaloissa, mutta muuta tietoa on säilynyt esimerkiksi maakirjoissa ja Suomen asutuksen yleisluetteloissa.

Vanhin asiakirjoista tavoitettu Jussilan talon asuja on ollut emäntä nimeltä Anna.²⁰ Hän syntyi 1600-luvun lopulla. Seuraava oli isäntä Tuomas Matinpoika (1724–1786) ja hänen emäntänsä Elsa Juhontytär (1735–1808). Heidän perheeseensä kuului neljä tytärtä ja yksi poika. Kirkonkirjojen mukaan lapsia oli siis viisi. Kuitenkin tiedetään, että lapsikuolleisuus oli suurta menneinä vuosisatoina. Siksi perheiden lapsiluku on voinut olla suurempikin. Tuomaksen ja Elsan tyttäristä Ester (1768-) meni emännäksi Jarvalan Soholaan ja pysyi näin Vainion kyläyhteisössä.

Elsa-tyttären (1780–) aviomies oli Johan Göök (1780–), mitä ilmeisimmin hän ei ollut talollisia. Talonpitoa jatkoi Adam Tuomaanpoika (1763–1843), joka meni naimisiin Ulrika Eerikintyt-tären (1764–1844) kanssa. He saivat ensin kaksi tyttäretä. Eva syn-tyi vuonna 1787 ja meni aikanaan emännäksi Johan Antinpojalle (1783–) Aikkalan Yrjölään. Toinen tytär oli Anna Maria, joka syn-tyi 1791. Hänet vihittiin Matti Matinpojan (1786–) kanssa ja hä-nestä tuli emäntä Okeroisten Erviään. Eva pysyi Vainiolla ja Anna Mariakin Hollolassa, naapurikylässä Okeroisissa. Hollolaa kau-emmaksi ei siis muutettu.

Varmaankin odotettuna poikana ilmestyi perheen kuopus Ma-lakias Adaminpoika, joka syntyi 9.12.1799. Malakiaksella oli per-hettä ympärillään, oli vanhemmat Adam ja Ulrika, isoäiti Elsa sekä kaksi siskoa. Malakias haki sitten vaimon Vesijärven ran-nalta, Hollolan Kutajoelta Georgiuksesta, Ulrika Andersdotter syntyi vuonna 1804.²¹ Malakias ja Ulrika saivat kaksi tyttäretä, Sara Sofia syntyi 5.5.1833 ja Wilhelmiina 21.4.1836.²² Saara Sofi-an ja Wilhelmiinan perheeseen kuuluivat vanhempien lisäksi iso-vanhemmat Adam ja Ulrika. Kun Saara oli 10-vuotias ja Wilhelmi-na täyttänyt seitsemän, kohtasi heitä lyhyenä aikana suuri suru. Ensimmäinen kuoli isoisä Adam joulukuussa 1843 ja sitten isä Malakias huhtikuussa 1844. Kun vielä elokuussa samana vuonna kuoli isoäi-ti Ulrika, oli perheestä jäljellä vain 40-vuotias äiti Ulrika ja tyttäret.²³

Elämä jatkui eteenpäin kuitenkin nopein muutoksin. Jussilan taloon oli tullut rengiksi Kosken pitäjän Huljalan kylästä Erik Michelsson, joka oli syntynyt vuonna 1813. Hän oli Järvi-Kuk-kolan talon vanhin poika.²⁴ Erik otti naimakirjan Koskelta Hollo-laan joulukuussa 1844 ja niin vihittiin nuorimies, renki Erik Mic-helsson ja talollisen leski Ulrika Andersdotter avioliittoon touko-kuussa 1845.²⁵ Erikistä tuli näin uusi isäntä, "puusniekka" taloon ja hän ryhtyi tarmokkaasti työhön.²⁶ Vauhti oli niin kova, että jahtivouti Patrik Ahlgren haastoi talollinen Erik Michelsson Jussi-lan talvikäräjille jo helmikuussa 1846 väärinkäytöksistä talon mail-la ja metsissä. Erikille ja Ulrikalle syntyi poika 20.10.1846. Hän sai nimen Gustaf.

Ei ollut harvinaista noihin aikoihin, että talo isältä pojalle siirtyessä oli välillä leskiäidin hoidossa. Jussilan kahdesta tyttärestä vain Saara Sofia tuli kysymykseen vanhempana tyttärenä, perillisenä ja jatkajana, sillä Wilhelmiina oli kuuromykkä.²⁷ Saara Sofia oli suvun avainhenkilö, jonka tehtäväksi tuli kannatella traditioita. Jatkuvuus säilyi, kun Saara Sofia solmi avioliiton 17.3.1850 itseään kymmenen vuotta vanhemman Benjamin Michelssonin kanssa, joka oli syntynyt 7.10.1823. Benjamin oli Erik-isännän nuorempi veli ja talollisen poika Kosken Huljalasta.²⁸ Näin Jussilan talossa oli kaksi isäntää perheineen. Saara Sofia omisti tilan, mutta hallintaoikeus kuului Benjaminille.²⁹ Hämeen läänin maaherra vahvisti hallintaoikeuden 31.5.1851.³⁰ Samalla määriteltiin myös Erik Michelssonin perhe asumaan ja tekemään työtä talossa sekä huolehtimaan hyvin Wilhelmiinasta.

Isännyyys vahvistui ratkaisevasti 26.7.1854, kun Benjamin ja Saara ostivat kruununtilan omaksi.³¹ Tapahtuma oli suvun kannalta ainutlaatuinen, sillä kruununmaa muuttui näin perintömaaksi. Toisessakin mielessä oltiin kesällä 1854 osa laajemmasta suomalaisesta todellisuudesta. Oli käynnissä Krimin sota (1853–56), Venäjää vastassa olivat Ranska ja Iso-Britania.³² Vaikka Oolannin sodan tapahtumat koskettivat ensi sijassa Suomen rannikoiden asukkaita, koko maassa syntyi keväällä 1854 innostusta puolustusvalmisteluihin. Keisari Nikolai julisti ruotuväkiarmeijan herätettäväksi jälleen henkiin Suomessa ja viisi tarkk'ampujapataljoonaa ehdittiin varustaa ennen sodan loppua. Benjaminin ja Saaran maksamat verot tulivat Suomen sotaväen ylläpitoon. Luovutuskirjan sanoin "...Kaksitoista Ruplaa kuusitoista ja kaksikolmasosaa kopeekkaa Hopeaa verona, myönnetty avuksi varustusjärjestelmälle N:o 60 Uudenmaan rakuunarykmentin Ylä-Hollolan kompaniassa".³³

Benjaminilla ja Saaralla oli tärkeänä vuonna 1854 jo kaksi perillistä, pojista vanhempi, esikoinen Benjamin syntyi 24.1.1852 ja Otto 20.1.1854.³⁴ Suotuista perhe-elämä muuttui koettelemuksiksi, kun 3-vuotias Benjamin kuoli punatautiin vuonna 1855.³⁵ Kahdena seuraavana vuonna perheeseen syntyi vauva, ensin Aman-

da 1856 ja sitten Johan 1857, kumpikin eli vain lyhyen aikaa. Sit-
ten elämä kääntyi valoisammaksi, Leena Sofia syntyi 2.2.1859.
Hän aloitti kuuden lapsen sarjan, josta kaikki kasvoivat aikuisiksi.
Leena Sofia oli äidin apulainen, sillä seuraavat kolme olivat poi-
kia: Arndt eli Aaretti syntyi 6.1.1862, Viktor eli Vihtori 21.2.1865
ja Adam eli Aatu 8.12.1867. Leena-siskon kanssa oli talossa neljä
poikaa kasvamassa.

Suuret nälkävuodet 1860-luvun lopulla olivat myös kulkutau-
tien aikaa. Jussilan talossakaan ei säästyty kuolemalta. Mene-
tykset kohtasivat Erikin perhettä. Ensin kuoli äiti-Ulrika 20.6.1867
hermokuumeeseen, joksi yleisesti nimitettiin lavantautia tai
pilkkuuumeetta.³⁶ Wilhelmiina ei elänyt kauaa äitinsä jälkeen,
vaan sai sydänhalvauksen 11.8.1867. Erikin elämä päättyi
23.5.1869. Hän kuoli lavantautiin, joka riehui ärhäkästi Hollo-
lassa ja Koskella. Perheestä oli jäljellä Gustaf Eriksson, joka isän
kuollessa oli 22-vuotias. Hänet kuulutettiin avioliittoon seuraava-
vana vuonna ja hän muutti pois talosta.³⁷

Saaran ja Benjaminin perhe kasvoi. Kaksi nuorinta lasta olivat
Maria Hilma, joka syntyi 29.7.1871 ja Johan Gustaf eli Juho
6.8.1874.³⁸ Perhe oli yhdeksänhenkinen ja lisäksi talossa oli useita
palkollisia. Arkea elettiin yksinkertaisesti, mutta juhlia, kuten
häitä ja hautajaisia vietettiin monta päivää syöden ja juoden.
Perheen elämästä on kertonut perheen kuopus, Juho Jussila.³⁹
Näin juhlittiin varmaan myös heinäkuussa 1884, kun lapsijou-
kosta ensimmäisenä Leena Sofia solmi avioliiton Juho Kustaa
Kauhalan kanssa. Juho oli talollisen poika Hollolan Korpikylän
Kauhalan talosta, syntynyt 5.10.1851. Ilonpäivän ehti nähdä vielä
Benjamin, hänen elämänsä päättyi juhannusaattona 23.6.1885
halvaukseen. Kolmenkymmenen kolmen vuoden isännöisyys oli
päättynyt.⁴⁰

Jälleen oli Jussilan talossa leskiemäntä. Saara Sofia oli 52-vuo-
tias ja kaikki viisi poikaa ja tyttäristä nuorempi, 14-vuotias Hil-
ma olivat vielä kotona. Vanhin poika, Otto oli isän kuollessa 31-
vuotias ja hän vastasi töiden jatkumisesta. Nuorin, Juho Kustaa
oli 11-vuotias ja yhdessä Hilman kanssa hän kävi koulua. Miten

Saara Sofia Malakiaantytär Jussilan 70-vuotispäivä Hollolan Vesalassa juhannuksena 1903. Päävänsankari keskellä ja lapset ikäjärjestyksessä Otosta Juhoon vasemmalta oikealle.

tästä eteenpäin? Mitä ilmeisimmin Saara-emäntä yhdessä poikiensa kanssa selvisi talonpidosta. Perunkirjoitus pidettiin heti elokuussa 1885, mutta perinnönjako suoritettiin vasta marraskuussa 1890.⁴¹ Tuolloin talon lunasti omakseen pojista toiseksi vanhin, 28-vuotias Aaretti Benjaminpoika Jussila. Samalla sovittiin tarkasti Saara Sofian eläkkeestä ja ylläpidosta.

Miksi vanhin poika ei perinyt taloa? Ehkä Aaretti ehti katsoa itselleen tulevan emännän nopeammin. Hän nai naapurikylästä, Vainion kyläyhteisöstä Jarvalan Eukselasta, näköyhteyden päästä peltojen takaa Vilhelmiina Otontyttären, joka oli syntynyt Lammillä 18.9.1867.⁴² Aaretti ja Vilhelmiina vihittiin 16.10.1891. Heidän perheeseensä syntyi seitsemän lasta vuosina 1892–1905. Aaretin sisarukset, Otto viimeisenä muuttivat maailmalle vuosien 1892–1901 aikana.

Suvun merkkitapaus oli Saara Sofian 70-vuotispäivät juhanuksena 1903. Silloin otettiin sukukuva, jossa suvun keskushahmon ympärille ovat ryhmittyneet lapset puolisoineen ja lastenlapset. Saara Sofia eleli tilalla lastenlapsiaan sekä lehmäänsä ja kahta lammasta hoidellen. Hän kuoli 17.3.1912 79-vuotiaana hengenahdistukseen. Saara Sofia Malachiaksentyttären aikakausi oli päättynyt.

Asiakirjat kertovat lukutaidosta ja vähän kirjoitustaidostakin

Jussilan suvun, kuten muidenkin Hollolan seurakunnan jäsenten lukutaito on tarkkaan kirjattu rippikirjoihin. Papisto noudatti 1600-luvulta lähtien piispa Gezeliuksen ohjeita ja talonpoikainen kansa kävi uskollisesti lukusilla ja ehtoollisella. Professori Pentti Laasosen mukaan "...jo Martti Lutherista alkaen luterilaisuus on ollut katekismuskristillisyyttä, ei raamattukristillisyyttä." ⁴³ Lukutaito oli sidoksissa Lutherin Vähä Katekismukseen, kirjaimet opittiin Katekismuksen lukua varten ja samaan sisältöön sekä kristinopin hallintaan kohdistui myös kirkon suorittama kontrolli. Niinpä 1800-luvun lukutaito oli luonteeltaan yksinkertaista osaamista ja aivan erilaista kuin meidän aikamme lukutilanteet. Meillä on käytettävissämme räjähdysmäisesti kasvanut lukumateriaalitulva ilman sidosta kristilliseen uskoon tai kirkolliseen käytäntöön.

Seurakunnan rippikirjoja pidettiin 1800-luvulla kymmenen vuoden jaksoissa, näin Hollolassakin. Niihin merkityt seurakuntalaiset siirtyvät sivuilla vuosikymmeneltä toiselle, merkintätavat vain vaihtuvat. Myös suomenkieli tuli ruotsin rinnalle ensin valmiisiin taulukoihin ja sitten kirkonkirjat muuttuivat kokonaan suomenkielisiksi.⁴⁴ Rippikirjoja pidettiin kylittäin ja taloittain, ne palvelivat myös väestökirjanpitoa. Pitäjä – kylä – talo – isäntä oli perinteinen ja pysyvä jäsenyysketju. Wesalan kylän Jussilan talon sivulla vuosina 1851–60 ovat omilla riveillään Erik Michelson, Ulrika Andersdotter, ja alempana omana ruokakun-

tanaan Benjamin Michelsson ja Sara Sofia Malachiasdotter. Heille kaikille on merkitty lukutaitosarakkeeseen täysristi (X).⁴⁵ Geze-liuksen ajoista alkaen oli käytetty yleisimmin kolmiportaista arviointiasteikkoa: 1) hyvä taito X = täysristi, 2) edistynyt taito Y = puoliristi ja 3) välttävä taito / = vinoviiva.

Arvioitavia katekismuksen osaamiskohteita oli Hollolassa yhteensä kahdeksan. Jussilan perheen hyvä lukutaito näyttää ko-mealta ja katkeamattomalta riviltä "ristipistoja!" Koska lukutaidon arvioinnissa esiintyi vaihtelua eri seurakunnissa, vuonna 1862 annettiin määräys sisä- ja ulkolukutaidon merkitsemisestä 5-portaisella asteikolla.

Vuosien 1861–69 rippikirjassa on Benjamin ja Saara merkitty ensin ja toisessa ryhmässä ovat Erik, Ulrika ja heidän poikansa Gustaf. Heillä kaikilla on koko rivi hyvän lukutaidon merkkejä. Perheen kokoonpanossa tapahtuneet muutokset näkyvät rippikirjojen sivuilla. Vuosien 1871–80 kirjassa ei ole enää Erikiä, Ulrikaa eikä Gustafia. Benjaminilla ja Saaralla on kahdeksan hyvän taidon merkkiä, mutta sarakkeessa "Skriften Språk", "kirjoitettu kieli" heillä ei ole mitään merkintää.⁴⁶ Vuosien 1880-89 rippikirjassa on jälleen muutos lukutaidon luokittelussa. Nyt osioiden nimet ovat sekä ruotsiksi että suomeksi ja ensimmäiseen sarakkeeseen merkittiin henkilöstä "Modersmål", "äidinkieli". Otsakkeen "Läsning", "lukutaito" sisältönä oli ensin "I Bok", "lukee kirjasta". Sitten seuraa "Utur minnet", "lukee ulkoa", joka sisältää viisi kohtaa Katekismuksesta ja viimeisenä kohtana "Bibl.historia", "Raamatun historia". Lukutaidon lisäksi merkittiin muistiin "Förstår", "Käsitys", "Vid läsförhör tillst.", "Ollut lukuvuorolla" ja viimeisenä "Skrifning", "Osaa kirjoittaa". Saara Sofia sai muista kohdista hyvä-merkinnät, vain käsityskyvyssä katsottiin olevan pientä puutetta.

Jussilan talon siirtyminen Aaret Benjaminpojalle nosti hänet ja vaimonsa Vilhelmiina Otontyttären perheen sivun yläosaan ensimmäisiksi. Sitten on merkitty heidän lapsensa ja alempana omana ryhmänään "Veli, Otto Benjaminpoika" ja "Äiti, Saara Sofia Malakiaantytär".

Miten Jussilan talon vanhempi väki lukutaitoaan käytti, ei käy selville käytetyistä lähteistä. Lapsuudessa ja nuoruudessa hankittu lukutaito ja kristinopin tuntemus säilyivät loppuelämän. Benjaminin ja Saaran lapset olivat uudenlaisessa tilanteessa, heitä kosketti kolmas kansanopetuksen nousu 1860-luvulla, sitä tarkastellaan myöhemmin.

Kirjoitustaidon opetus ei alkuaan kuulunut kirkolliseen alkuopetukseen. Kieli erotti Hollolassakin talonpoikaisväestön säätelyisistä. Esimerkiksi Jussilan tilan siirtyminen Benjaminille ja Saaralle sekä tilan osto perintömaaksi vahvistettiin ruotsinkielisillä asiakirjoilla vuosina 1851 ja 1854. Vasta perinnönjakokirja vuodelta 1890 on suomenkielinen. Talonpito ja aktiivinen toiminta kyläyhteisössä ja pitäjän asioissa ei edellyttänyt kirjoitustaitoa. Päätöksenteon vahvistaminen nimikirjoituksella, tai kirjoitustaidon puuttuessa puumerkillä oli sitä vastoin olennaisen tärkeää. Piispantarkastuksissa annettiin ohjeita, jotka sivuavat kirjoittamista. Niinpä Porvoon piispa Sakari Cygnaeus vanhempi pitämässään tarkastuksessa Hollolan emäseurakunnassa 19.-21.2.1796 antoi ohjeen "Pitäjänskokousten pöytäkirjat tulee heti allekirjoittaa, sen suorittavat pastori sekä jotkut pitäjäläiset nimellä ja puumerkillä".⁴⁷

Jussilan talosta Erik Mikonpoika osallistui pitäjän asioiden hoitoon. Hän toimi pitäjänkokouksen pöytäkirjantarkastajana 28.3.1852.⁴⁸ Pöytäkirjanpitäjä on kirjoittanut valmiiksi "Erik Michelsson Jussila, Bonde från Wesala" ja Erik on piirtänyt alle puumerkkinsä, nurin olevan E-kirjaimen. Samoin pöytäkirjantarkastajana hän toimi 27.3.1859. Tällöin allekirjoitukseksi on merkitty yksinkertaisesti "Erik Jussila, Wesalasta." Vahvistuksena on koristeellinen, pysty E-kirjain. Kolmannen kerran Erik tuli esille pitäjänkokouksessa 25.9.1859. Hänet valittiin tärkeälle paikalle: "Pitäjän makasiinin kirjuriksi B.Alanderin siaan ... sioitettiin Talon Isäntä Erik Mikkelinpoika Jussila Wesalan kylästä..." Huomattava on, että pöytäkirjan kirjoittaja on käyttänyt sekä ruotsinkielisessä että suomenkielisessä tekstissä talon nimeä selvästi sukunimenä, toisella kerralla vieläpä ilman patronymia.

Makasiinin kirjurin tehtävien hoito vaati laskutaitoa, joka on oma alueensa luku- ja kirjoitustaidon ulkopuolella. Myös Benjamin varmistti allekirjoituksensa puumerkillä. Hollolan viljamakasiiniin, joka nykyään toimii museona, on koottu talollisten puumerkkejä. Joukossa on Benjaminin kulmikas B-kirjain, kuin kaksi päällekkäistä kolmiota.

Saara Sofian puumerkki sisältyy perinnönjakokirjaan 10.11.1890. Se ei ole nimen alkukirjain, kuten isäntäveljeksillä, vaan risti, tasavartinen kreikkalainen risti.⁴⁹ Kovin mielellään haluaisi nähdä Saaran puumerkissä jopa laajempaa symboliikkaa eli kristillisen tunnuksen eikä vain plusmerkkiä. Talon emännän moninaisia töitä ajatellen merkillä voi olla aivan käytännöllinen tausta. Varmaan Saara-emäntäkin oli valmistanut lukemattomia kertoja leipätaikinan ja leikannut sen pintaan ennen peittämistä ristinmerkin. Yleisesti risti on ollut usein käytetty puumerkki. Jussilan talon perinnönjakokirjassa on toinenkin puumerkki. Sen on piirtänyt Saaran ja Benjaminin ensimmäinen vävy, Leena Sofian puoliso Juho Kauhala. Merkissä on poikkiviiva, jonka molemmissa päissä on väkäset, kuin tavoitellen K-kirjainta >-<. Juho Kauhala oli syntynyt vuonna 1851, hän kuului perinteisen talonpoikaiselämäntavan piiriin. Kun kirjoittamisen oppimisen ajankohta oli mennyt ohi, isännät ja emännätkin tulivat toimeen puumerkillään. Virallisissa kokouksissa ja tarkastuksissa pidettyjen pöytäkirjojen allekirjoituksina oli vielä 1880-luvulla yleisesti rusthollareiden puumerkkejä.⁵⁰ Toisaalta auttavasti kirjoitusta taitavat saattoivat jättää taitonsa käyttämättä ja käyttää sen sijaan puumerkkiä, jolla oli luja symbolinen piirrosarvo.

Tämän kirjan omistaja on ...

Jussilan suvun omistamia kirjoja on säilynyt 1800-luvulta. Kaikki kirjat ovat uskonnollista kirjallisuutta. Tähän vanhojen kirjojen kokoelmaan kuuluvat katkelma katekismuksesta, virsikirja, Raamattu ja Lutherin hartauskirja. Siitä, oliko Jussilan talossa kirjoja ennen 1800-lukua, ei ole tietoja säilynyt. Ehkä ei, sillä Eeva

Mäkelä-Henrikssonin mukaan "Lounais-Suomessa ja Pohjanmaan rannikkoseuduilla tiedetään jo 1700-luvun puolivälistä lähtien talonpoikaistaloissa olleen kirjoja, kun sen sijaan itä- ja keski-Suomessa kansa alkoi hankkia niitä vasta lähes sata vuotta myöhemmin".⁵¹ Hämeessä kehitys tapahtui rauhallisesti.

Kirjakokoelma on sikäli pienuudestaan huolimatta kattava, että se sisältää yleisimmät käytössä olleet kirkolliset kirjat.⁵² Kirjoilla oli myös tärkeysjärjestys. Jo Agricolan ajoista lähtien oli aapisella ja katekismuksella, yleensä yhtenä niteenä aapiskatekismuksena tärkeimmän kirjan asema.⁵³ Raamattu ei ollut kansan kirja pitkiin aikoihin. Martti Luther kehotti lukemaan katekismusta, jossa oli koko raamatun ja kristillisen uskon ydin. Aapiskatekismuksesta tuli käyttökirja. Toisena kirjana katekismuksen kanssa kuului yhteen virsikirja. Manuale-muodossa siihen kuului virsien lisäksi muita osia, se oli luterilaisuuden käsikirja. Kolmantena kirjana tuli Raamattu, arvoesine, joka otettiin esille pyhinä ja juhlapäivinä. Raamattu oli kodeissa yhteistä omaisuutta. Mitä ilmeisimmin kaikki neljä Jussilan talon kirjaa on hankittu Saaran ja Benjaminin isännöyden aikana.

Ensi näkemältä virsikirjan välissä säilynyt katekismuksen katkelma vaikuttaa vähäiseltä, kuusi sivua keskeltä kirjaa, sivut 5–10. Teksti on fraktuuraa ja sivukoko pieni 10 x 17 cm. Katekismukseksi näytteen voi päätellä sisällön perusteella. Sivulta 7 alkaen ovat peräkkäin Herran Rukous, Uskon Tunnustus ja Jumalan Kymmenet Käskysanat.⁵⁴ Mutta mitä ihmettä on suomen kielen rakenteen ja sanaston esittely sekä yleistieto, joka päättyy numeroihin ja välimerkkeihin sivuilla 5–7? Päätelyssä oikeaan suuntaan johdattaa tieto, että Agricolan *Abckiriassa* liikkeelle lähdettiin kirjaimista ja sitten tulivat kaikki mahdolliset kirjainyhdistelmät.⁵⁵ Jo ennen Agricolaa oli keskiajan kansanopetusta varten olemassa Abecedarium-tyyppisiä kirjoja, esimerkiksi Aldus Manutiuksen Venetsiassa vuonna 1501 painattama aapinen. Kirjat olivat tauluja tai lehtisiä, siis toisistaan irrallisia, aivan kuten Saara-muorin sivut! Taulut sisälsivät aakkos- ja tavuryhmitteilyä sekä kanonisen katekismuksen aineksia. Katekismusaapiset

säilyivät Suomen kansan lukutaidon opetuksessa vuosisadasta toiseen. Niihin lisättiin uutta ainesta, mutta kirjavalikoimaa ei monipuolistettu. Muutos lasten lukukirjojen suuntaan alkoi 1700-luvun lopulta, muun muassa Jaakko Tengströmin lastenkirjojen myötä.

Nyt oli jäljellä Katekismusaapisen ajoituskysymys. Avuksi tuli yllättäen Vuokko Melinin teos *Lukutaidon opetus Suomessa*, jossa kirjoittaja käsittelee perusteellisesti aapiskirjojen uudistumista. Melin on ottanut esimerkin maantiedon opettamisesta tavuharjoitusten yhteydessä. Lainattu kohta kuuluu:

"Maa=li=man o=sat o=vat kuus: Eu=ro=pa, A=sia, Af=ri=ka, E=te=lä A=me=ri=ka, Poh=jois A=me=ri=ka, ja Aus=tra=lia. Me a=sum=me Suo=mes=sa, jo=ka on Eu=ro=paa. Li=kin Suo=me=a on We=nä=jän ja Ruot=sin maat. Pää=kau=pun=ki on Hel=sin=ki".⁵⁶ Täsmälleen sama teksti löytyy irtolehdistä 6 ja 7!

Melinin mukaan ote on vuonna 1847 Hämeenlinnassa ilmestyneestä aapisesta nimeltä *Uusi Aapelus eli Opetuskirja Lapsille*. Kirjaan Otto Tarvanen oli vapaasti suomentanut Jakob Tengströmin *Läse-Öfning* -kirjan. Alkuperäisessä teoksessa ei ollut katekismusta. Tarvanen oli suomenkielisen käyttötarpeen vuoksi palannut katekismusaapisen malliin ja samalla vähentänyt eläinsatujen ja kertomusten määrää. Kirjassa ei ole kuvitusta, mutta takakan-nessa on kukon kuva.

Saara-muorin irtosivuja tarkkaan lukiessa voi niistäkin löytää avaimen painovuodeksi. Numeroiden esittelyssä on nimittäin viimeiseksi malliksi kirjoitettu luku 1847. Huomattavaa on, että Tarvasen aapinen oli painettu Hämeenlinnassa, hollolalaisten lähimmässä kaupungissa. Siitä otettiin vain yksi painos. Aapisia ilmestyi eri puolilla Suomea, esimerkiksi Viipurissa.

Tengströmin omille lapsilleen ruotsiksi kirjoittama kirja oli Otto Tarvasen sopivasti katekismuksen kotiopetukseen sovit- tavana päätynyt hämäläisen talonpoikaistalon opetuskäyttöön. Saara Sofia on varmaan opettanut siitä lukutaitoa lapsilleen ja lastenlapsilleen sekä kuulustellut ulkoa opettelevien kristinopin ydinkohtia. Aapisten suomen kielessä on kuultavissa murre-

piirteitä. *Uudessa Aapeluksessa* pilkottaa länsi- ja hämäläismurteiden sanasto, esimerkiksi kirjasta löytyy nisu=vehnä ja öylön = eilen.⁵⁷

Kokoelman virsikirja on helposti määriteltävissä. Se on *Suomalainen Wirsi-Kirja, siihen sopivain Kappalten kanssa.*" Vuoden 1695 ruotsinkielinen virsikirja suomennettiin ja se ilmestyi 1701. Uusia painoksia otettiin tarpeen mukaan, Jussilan virsikirja on Helsingissä ja Turussa W. 1841 prantätty J.E.Frenckellin ja Pojan tykönä. Takakannen omistuskirjoituksesta nähdään, että kirja on Sara Sofia Malachijaksen Tyttären. Virsikirjan koko on 12 x 19 cm, paksuus 6 cm ja se on kokonahkakantinen. Kansissa on upotuskuvioita, jotka näkyvät enää himmeästi. Kiinnityshelat ovat kadonneet ja kirjan alkuperäisen kauneuden voi vain kuvitella. Kirjasta puuttuu keskeltä sivuja. Sivuja on kokonaisuudessaan 1130, josta virsikirjan osuus on 563 sivua. Kirjan kansilehdeltä käy selville, että kyseessä on vuoden 1695 ruotsinkielisen virsikirjan suomennos. Tämä vuoden 1695 virsikirja suomennettiin nopeasti ja se ilmestyi piispa Gezeliuksen aikana ensi kerran vuonna 1701.⁵⁸ Kyseessä oli kaikkiaan kolmas suomalainen virsikirja ja ensimmäinen, jossa oli numeroidut virret.⁵⁹ Yhteensä virsiä on 413. Kirja tunnettiin 1800-luvulla nimellä *Vanha Virsikirja*. Uuden virsikirjan ilmestyttyä vuonna 1886 vanhalla kirjalla oli vielä paljon käyttäjiä.

Samoin kuin katekismuksiin alkoi ajan myötä tulla mukaan uutta tarpeellista sisältöainesta, niin myös virsikirja muuttui monipuoliseksi käyttökirjaksi, eräänlaiseksi tietopankiksi. Saara Sofian virsikirja on Manuale-muotoa, siinä on virsikirjan lisäksi evankeliumi- ja epistolatekstit, katekismus, käsikirja ja rukouskirja eli kaikki tarpeelliseksi katsottu kristinopin tieto. Kirjan muusta hengellisestä sisällöstä poikkeava on aivan alussa oleva historia-osuus, "Ajan-Tieto eli Muisto-kirja merkillisimmistä tapauksista." Ensimmäinen tiedonjyvä on hämmästyttävä:

"Nykyinen vuosi 1841 päätetään olevan se 5843 maailman luomisesta." Viimeinen tapaus on uskottavampi:

"W. 1840 wietti Suomen Akademia 200 vuotta sitä ennen tapahtuneen perustamisensa muistojuhlan."

Vanhat kirjat kertovat yleisesti omistajistaan, sillä niiden kansiin oli tapana signeerata omistajan nimi. Esimerkiksi piika Maria Wilhelmina Karp Uskelan pitäjältä Varsinais-Suomesta kirjoitti Lutherin postillansa alkulehdelle omistajakirjoituksen vuonna 1878.⁶⁰ Jussilan virsikirjan takakannessa on musteella kaunis- ja muotoisin kirjaimin teksti: Sara Sofia Malachijaksen Tyttären Wesala Jussilasta W: 1850, ostettu. Kirjoittaja on ollut ehkä kirjan lahjoittaja, sillä Saara Sofia ei itse osannut kirjoittaa. Teksti vastaa tärkeään kysymykseen: Kenen kirja? Omistajan nimen lisäksi merkittävää oli ympäröivä yhteisö, kylä ja talo sekä ajan-kohta, josta ilmoitettiin ostovuosi. Vuosi 1850 on Saaran ja Benjaminin vihkivuosi ja liittyyneen tähän tärkeään tapahtumaan. Kirjoituskirjaimisto vastaa ajankohdan kaunokirjoitusmalleja, esimerkiksi pieni s-kirjain on korkea.

Kirjoittamista on aina harjoiteltu mallista jäljentämällä sopiviin ja sopimattomiin paikkoihin. Niinpä kirjan etukannen sisäpuolella on riipustettuna mustekynällä lähes sama teksti, virheitä täynnä ja horjuvin kirjaimin. Kuka on kirjoittaja ja mikä kirjoitus-ajankohta, ei käy selville. Talossa oli paljon pieniä lapsia, varmaan lasten tapaan uteliaita ja opinhaluisia. Ehkä joku heistä on päässyt salaa harjoittelemaan luvattomaan paikkaan. Sen sijaan kirjan takakannen lisäkirjoituksen ajankohta, v. 1884 on merkitty näkyviin. Tuolloin alkuperäinen omistusteksti on jäljennetty lyijykynällä käyttäen uutta s-kirjainta. Miksi omistus on vahvistettu juuri vuonna 1884? Vuosi on sama, jolloin ensimmäinen Benjaminin ja Saaran lapsista vihittiin, Leena Sofia solmi avioliiton Juho Kauhalan kanssa. Benjamin kuoli seuraavana vuonna.

Jussilan suvun omistukseen kuului myös Raamattu. Katekismuksen ja virsikirjan lisäksi Raamattu oli kolmas keskeisistä luterilaisista kirjoista.⁶¹ Kookas kirja on heloitettu ja nahkakantinen. Sen mitat ovat 20 x 26 cm ja paksuus 11 cm.⁶² Koko kirjan sivujen määrä on noin 1500. Raamatun ajoitus tuottaa vaikeuksia, sillä kirjan alkulehdet puuttuvat. Vanhan Testamentin alkuaukeaman vasemmalla puolella on kaiverruspiirros, joka esittää ristin molemmin puolin seisovia Moosesta ja Aaronia. Saman-

lainen kuva kuuluu niin sanottuun Vanhaan Kirkkoraamattuun vuodelta 1776, joka oli neljäs suomenkielinen koko Raamattu.⁶³ Siitä otettiin uusia painoksia tarpeen mukaan. Uuden Testamentin aloituskuvana on Kristus ristillä. Nimiösivun alhaalla on teksti Turusa, Präntätty Biblia-Seuran Präntissä Wuonna 1821. Muu teksti on sama kuin vuoden 1776 Raamatussa, vain Ruotsin kuninkaan monogrammi on vaihtunut kukkakuvioon.⁶⁴ Yllättäen ajoituksen avuksi löytyi tieto Vanhan Kirkkoraamatun uusista painoksista, joissa suomen kielen oikeinkirjoitusta oli korjattu. Vuoden 1852 Raamatusta alkaen ruvettiin käyttämään x:n asemesta ks ja tz:n asemesta kirjainyhdistelmää ts.⁶⁵ Jussilan Raamatusta löytyvät Vanhan Testamentin alusta esimerkiksi sanat Mo-sexen, hyväxi, Merexi sekä Uuden Testamentin kannesta sana uudexi. Näin ollen Raamatun ilmestymisvuosi sijoittuu vuosien 1821 ja 1852 välille. Raamattu on ehkä hankittu Saaran ja Benjaminin isännyyden alussa. Huonokuntoisen etukannen sisäpuolella lukee nimilapussa käsin kirjoitettuna Piplia Pyhä Raamattu sekä lisäys omistaa Jussila. Raamattukaan ei ole säästynyt kirjoitusharjoituksilta. Lipukkeessa ovat nimikirjaimet BA. Sivun alareunassa on erillisiä kirjaimia, joista selvimmät ovat B ja P.

Neljäs kirjakokoelman kirja on Benjamin Jussilan. Kirja kuuluu hartauskirjojen ryhmään. Kolme Kehoittavaa kirjaista. Tohtori Martti Lutherukselta on Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kustantama ja painettu Jyväskylässä vuonna 1878. Kirjan koko on 12 x 19 cm, teksti fraktuuraa ja nahkaselkäsidonta. Sivumäärä on 222. Lutherin kolmen kirjasen sisältönä on kristityn taistelu pahaan vastaan, kristityn toivo sekä neuvo ja lohdutus kuolemaa vastaan. Lisäyksenä on vielä Lutherin selityksiä saman aihepiirin raamatunlauseisiin. Kirja on tarkoitettu kivuista ja kuoleman tuskasta kärsiville ihmisille. Sairastiko Benjamin, ei käy selville käytettävissä olevista lähteistä. Hänen kuolinsyykseen on merkitty "halvaus".⁶⁶ Benjamin kuoli 23.6.1885 61-vuotiaana. Kirjaa on käytetty perheessä hänen jälkeensä. Ensimmäisellä lehdellä on kirjoitettuna Tämän Kirian omistaja on Benjamin jussila. Wesalan kylä W 1884. Teksti on kirjoitettu ohuella mus-

tekynällä ylöspäin nousevin rivein. Kirjoittajan korkeasta iästä kertovat pari seikkaa. Ensiksi "kirja" on muodossa "Kiria" isolla alkukirjaimella kirjoitettuna. Sukunimen alussa on kuin iso J-kirjain, mutta piste päällä. Toiseksi s-kirjaimet ovat yhtä lukuun ottamatta vanhaa korkeaa mallia. Muodoltaan kaunein kirjain on B-kirjain Benjamin-sanalla. Talon nimi on siirtynyt sukunimeksi, kylän nimi on edelleen ilmoittamassa paikkaa.

Alkuperäisen omistajan lisäksi ovat kirjan myöhemmät omistajat jättäneet omat puumerkinsä kirjan sivuille. Lyijykynällä kirjoitettuna sivun yläreunassa lukee Kuka on tämän kirjan omistaja? ja alkuperäisen tekstin alla epäselvästi pienin kirjaimin A. Jussila. Olisiko kirjoittaja Aaretti Jussila, talonpidon jatkaja vai ehkä hänen poikansa Akseli Jussila. Kirjan takasivulle on selvästi kirjoitettu Akseli Jussila, 1916 v. Akseli on varmaan ominut isoisänsä kirjan ja nimennyt sen omakseen 21-vuotiaana.

Hartauskirja on ainoa kirjakokoelman teoksista, josta löytyy merkintöjä myös tekstisivuilta. Sivun 17 marginaaliin on piirretty himmeä X-merkki. Tekstissä lukee: "Sitäwarten tahtoo hän niin heikon astian kautta lyödä hänen maahan, ja meidän kauttamme woittaa kunnian senlaiselta ylpiältä ja woimalliselta wiholliselta, näyttääksensä jumalallisen woimansa meidän heikkoudessamme." Akseli on etsinyt selitystä omaan tuskaansa. Hän sairasti ja kuoli vuonna 1920. Kirjan alkulehden sisäpuolella on vielä näytteitä numeroharjoituksista, kaksi alakkaista vähennyslaskua.

Benjaminilla ja Saaralla sekä heidän perheellään on varmaankin ollut myös muuta luettavaa, ehkä almanakkoja, kalentereita ja myöhemmin sanomalehtiä. Niistä ei kuitenkaan ole tallella näytteitä nähtäväksemme. Kirjakokoelma säilyi Saara-muorin arkussa ja kertoo samalla, mikä hänestä oli säilyttämisen arvoista. Ajan kulu ja myöhemmät olosuhteet vain ovat koetelleet kirjojen kuntoa.

Hollolan ensimmäisistä kouluista – kiertokoulu vai kansakoulu?

Vaikka kirkkoherra uhkasi vanhempia sakoilla, piispa antoi ohjeita tarkastuksissa ja kuningas päätöksen koulumestarin palkkaamisesta, ei 1700-luvulla Hollolassa tapahtunut todellista muutosta lukemaan oppimisessa.⁶⁷ Lukutaito ei silti ollut huono, totesi Porvoon piispa Sakari Cygnaeus vanhempi Hollolan piispantarkastuksessa 1796.⁶⁸ Hän suositteli lukkarinkoulua avuksi. Mutta opetustyö ei houkutellut, koska palkka oli mitätön. Oltiin patti-tilanteessa, kun "hämäläinen ei mielellään lähettänyt lapsiaan oman kylän ulkopuolelle oppiin" ja kirkonpalvelijoiden, kirkonvartijan ja lukkarin moninaiset työt pitivät heidät kirkolla. Synkkä oli kuva, jonka Hollolan rovasti Sakari Cygnaeus nuorempi antoi seurakunnastaan vuonna 1815. Lukuset säilyivät kansan koettelemuksena ja pappien rasiitteena.

Rippikouluun kuulutettiin kaikki 15 vuotta täyttäneet seurakuntalaiset. Pappilassa oli ensin perjantaina sisä- ja ulkoluvun kuulustelu ja lauantaina kristinopin opetusta. Ne, jotka osasivat, pääsivät yhdessä kertaajien, joissa oli 20-vuotiaitakin useita kertoja yrittäneitä, kanssa toiselle jaksolle, jolloin perjantai- ja lauantapäivät olivat Herran ehtoolliselle valmistelua. Neli-päiväinen rippikoulu päättyi konfirmaatioon ja ehtoollisella käyntiin sunnuntaina. Vuonna 1891 oli Hollolassa miespuolisia rippikoululaisia yhteensä 112, joista ripille päästettiin 84. Naispuolisia oli yhteensä 127, joista ripille pääsi 108. Ripille käymättömiä oli yli 20-vuotiaista miehiä 11 ja naisia 4.⁶⁹

Rovasti Cygnaeus järjesteli oloja ja niin Hollolaan saatiin ensimmäinen pitäjänkoulumestari vuonna 1819. Virkaan valittiin Johan Forsman. Hänet kuitenkin vapautettiin toimeen sopimattomana 1823. Ja erimielisyydet jatkuivat lukkareiden ja koulumestareiden välillä. Uusi kirkkoherra J. F. Boucht valitsi jälleen vuonna 1833 uuden koulumestarin, joka oli maisteri Niilo Israel Berghäll, papin poika, oppinut mutta juoppo, iäkäs mies. Berghäll toimi vuoro-opetusmuotoisen kiertävän koulun opettajana noin

kahdenkymmenen vuoden ajan. Hän kuoli vuonna 1852. Hänen opetusmenetelmänsä ei saavuttanut luottamusta ja työ jatkui hitaanpuoleisesti. Samassa kylässä opetusta annettiin parin vuoden välein. Berghällin koulusta, joka alkuaan oli tavaus- ja luku-koulu, tuli kovapäisten erityisoppilaitos.

Kirkon koulujen nimet sekä työajat ja -tavat vaihtelivat Hollolassa, mutta tavoite oli sama, opettaa lapset lukemaan ja vähän kirjoittamaan. Eräissä Hollolan kylissä toimi 1840 ja 1850 - luvuilla kiinteitä sunnuntaikouluja. Koulut toimivat suviaikoina. Koulujen hyväksi ahkeroi papiston nuorin, väliaikainen pitäjänapulainen Juhana Perenius.⁷⁰

Muutoksia pitäjän papiston työhön oli mahdollista saada virkavaihdosten yhteydessä, kun rovasti kuoli tai apulainen muutti pois. Hollolan säätyläiset yrittivät tällaiseen saamaan vuonna 1849 saada uuden koulumestarin. Mutta epävarmuus jatkui, kun koulumestarin virka lakkasi. Pitäjän säätyläiset olivat varmasti tietoisia valtakunnallisesti tärkeistä uusista hankkeista ja niin heidän katseensa suuntautuivat kiertokoulujen ja kansakoulujen aloittamiseen. Uuden kehityksen sysäsi alkuun Porvoon tuomiokapitulin kirje toukokuulta 1858. Sen johdosta asetettiin seuraavana keväänä pitäjänkokouksessa suuri toimikunta valmistelemaan koulukysymystä. Toimikuntaan valittiin muiden muassa kihlakunnan kruununvouti K. E. Wilchman, esittelijäsihteeri A. J. von Hausen, tilanomistaja Patrik Sederholm, väliaikainen pitäjänapulainen Juhana Perenius, lukkari F. Murén ja ratsutilallinen Juhana Heikkilä.⁷² Koulumestarin palkkauksesta päästiin vihdoin päätökseen ja peräti kolme kiertokoulunopettajaa aloitti työt 1862. He olivat J. Helenius, E. E. Molander ja J. Weckman. Opetusaika oli 32 viikkoa kahdeksassa kuukaudessa ja opetusaineet olivat lukeminen ja laulu. Muusta opetuksesta, kuten kirjoituksesta ja laskennosta piti maksaa erikseen. Tällä tavoin kiertokouluopetus oli saatu alkuun Hollolassa.⁷³

Kiertokoulu jakaantui Hollolan laajassa pitäjässä lukupiireihin. Maantieteellisistä syistä oli luonteva jako Vesikansan piiri Vesijärven itäpuolella ja Maakansan kaksi piiriä länsipuolella.⁷⁴ Myö-

hemmin Vesikansan piiristä erotettiin Lahti ja lisäksi Maakansa sai kolmannen lukupiirin.⁷⁵ Lukupiirien syntyyn vaikuttivat muun muassa seurakunnan varallisuus, liikenneyhteydet, välimatkat ja opettajien saatavuus. Tilanne vaihteli suuresti seurakunnasta toiseen. Vesalan kylä kuului Maakansan toiseen lukupiiriin. Kiertokoulut vakiinnuttivat toimintansa Hollolassa vain vähän ennen kansakoulua. Kiertokoulut olivat Hollolan ensimmäiset koulut. Lähin oppikoulu oli Hämeenlinnassa. Kiertokoulut jatkoivat saumattomasti kirkon pitkää perinnettä lukutaidon ja kristinopin opettamisessa. Kirjoituksen opetus ei kuulunut aluksi opetusaineisiin, vasta 1880-luvun alussa noin kolmasosa oppilaista sai myös kirjoituksen opetusta. Kiertokoulujen toiminta laajeni ja opetus monipuolistui 1900-luvulle tultaessa.⁷⁶

Kansakoulunkin alku oli Hollolassa säätyläisten aloite. Laki kunnallishallinnosta maalla 1865, suomi virkakieleksi 1863 ja kansakouluasetus 1866 mahdollistivat kokonaan uuden koulutusmuodon. Mahdollisuuteen tartuttiin heti. Perustettiin yhdistys, jonka johtoon tuli varakirkkoherra G. R. Böök.⁷⁷ Ensimmäinen kansakoulu perustettiin sitten yksityishenkilöiden toimesta, ei kunnan päätöksellä. Uskilan poikakansakoulu aloitti syksyllä 1867 ja Pyhäniemen tyttökansakoulu 1868. Molemmat koulut sijaitsivat kirkonkylän läheisyydessä. Lahden kylän kapteeni August Fellman perusti oman kansakoulun 1871, josta tuli kunnan koulu kahta vuotta myöhemmin. Vuonna 1881 aloitti vielä Lahden aseman koulu. Kansakoulun johtokunta vuodesta 1870 oli aluksi yhteinen Uskilan ja Pyhäniemen kouluille.

Erimielisyyksiä syntyi koulujen rakennussuunnitelmista. Uskilan koulu rakennettiin Palkkilan talon läheisyyteen, sekä poikia että tyttöjä varten ja toinen koulutalo Lahden kylään. Pyhäniemen tyttökoulu siirtyi neljä vuotta toimittuaan Vainiolle sijoittuen talonpoikaistaloihin, viimeisenä Vesalan Ali-Jussilaan. Koulun kiertolaisuus päättyi 1878, jolloin uusi koulutalo valmistui Hälvälän kartanon maalle. Koulu sai maan testamenttilahjoituksena Sofia von Hausenilta. Kansakoulujen rakentaminen jakoi mielipiteitä, pitäjän eri osat ja niiden mahtimiehet oli-

vat vastakkain koulujen perustamisvaiheissa. Nuorempi papisto oli innokkaasti toimimassa uusien koulujen puolesta.

Hollolassa alkoi toimia 1860-luvulta kaksi hyvin erilaista kouluuotoa rinnakkain, kirkollisia perinteitä jatkava kiertokoulu ja siitä poikkeava, uusi ja ihmetystä aiheuttava kansakoulu.⁷⁸ Uutta oli myös se, että vanhemmat voivat valita lastensa koulutuspaikan. Uuden kirkkolain, joka säädettiin 1869, mukaan lasten alkeisopetus oli edelleen vanhempien vastuulla.⁷⁹ Uuden kirkkolain 43 §:n mukaan:

"Wanhempain ja holhuumiesten pitää kasvattaa lapsensa ja holtavansa kristillisesti ja opettaa taikka opetuttaa heille tarpeellinen tieto evankelis-luterilaisesta opista. Mestarit ja isännät, jotka ovat toisten lapsia ottaneet oppiin, palvelukseen taikka muutoin huoneeseensa, pitäkööt samaten kuin vanhemmat huolta lasten kristillisestä kasvatuksesta ja opetuksesta. Seurakunnan papiston tulee tästä waarin pitää". Velvollisuus siirtyi kirkolle, jos vanhemmat eivät tehtävään pystyneet. Kansakouluasetus oli samansisältöinen. Lukemisen kontrolli säilyi kirkolla kinkereiden muodossa.

Kansakoulussa oli monta uutta ihmetyksen aihetta. Kansan lapsille alettiin opettaa paljon muutakin kuin uskontoa, opiskelu-aika oli pitkä, opettajat olivat koulutettuja, ulkoluku ei riittänyt ja kirjoituksen opetus kuului tärkeänä osana opetusohjelmaan. Uudet henkiset näköalat alkoivat hiljalleen avautua, kun suomen kielellä oli ensi kertaa saatavilla yleissivistystä. Esimerkiksi Uskilan kansakoulussa opetettiin lukuvuonna 1879–80 kolmannella luokalla 11 oppiainetta. Todistuksessa oli arvosanat erikseen suomenkielessä, ainekirjoituksessa ja kaunokirjoituksessa.⁸⁰ Todistuksesta käy ilmi, että opetusohjelma oli monipuolinen ja äidinkielen osuus vahva.

Vaikka kansakoulu oli uusi ja paikkaansa etsivä kouluuoto, oli samaan aikaan toiminnassa edelleen vahvistuen keskiajalta periytynyt oppikoululaitos, joka sekin oli muutosten edessä 1800-luvun lopulla. Vuoden 1883 asetus teki mahdolliseksi latinatomien reaalilyseoiden ohella 2- ja 4-luokkaisten alkeiskoulujen perustamisen.⁸¹ Oppikoulu laajeni käytännön elämän suuntaan.

Luku- ja kirjoitustaidon laajenemisen hahmottamiseksi voidaan tehdä epätavallinen vertailu 1880-luvun alkeiskoulun lukusuunnitelman ja kansakoulun opetusohjelman kesken.⁸² Viisivuotisen alkeiskoulun suunnitelmassa oppiaineita on 15 ja Hollolan kansakouluissa 12. Alkeiskoulun ja kansakoulun oppiaineluetteloiden tärkein ero on kielissä. Vain alkeiskoulussa oli mahdollista opiskella neljää vierasta kieltä ja lisäksi vähän kirjanpitoa. Kansakoulussa opetettiin toisaalta käsitöitä ja muotooppia, jotka puuttuivat alkeiskoulusta. Muut oppiaineet olivat uskonto, äidinkieli, maantieto, laskento (matematiikka), luonnontieto (luonnonoppi), historia, kirjoitus (kaunokirjoitus), piirustus, laulu ja voimistelu. Suurin osa opetettavista oppiaineista oli yhteisiä molemmille koulumuodoille. Äidinkieli ja kirjoitus olivat muun opiskelun avainaineita. Kansakoulun mallikurssit 1881 sisälsivät äidinkielinimikkeen alla lukemista ja kirjoittamista. J. V. Snellmanin, Suomen kansan puolustajan ja sivistäjän mielestä kiistely kansakoulun oppiaineista oli turhaa, sillä kaikki tieto oli tarpeen. Ainoa ehto oli äidinkielen opetus ja ymmärtävä luku-taito.⁸³ Oppiaineiden määrällisessä vertailussa kiertokoulun, kansakoulun ja alkeiskoulun välillä, näyttää siltä, että kansakoulu oli lähempänä alkeiskoulua eli oppikoulua kuin kiertokoulua.

Kansakoulun hidas juurtuminen näkyi Hollolassakin oppilasmäärien vähäisyytenä. Lukuvuonna 1890–91 kävi kouluikäisistä lapsista, 7–16 -vuotiaista, ylhäisempää kansakoulua vain 12 %, kun kiertokoulua käyvien lasten määrä oli 67 %. Samaan aikaan "ainoastaan kotona opetettavia" oli 13 %. Ylhäisempien kansakoulujen ja kiertokoulujen määräksi ilmoitettiin sama luku, kumpiakkin kouluja oli 4 kappaletta.⁸⁴

Jussilan lapset lähtevät opintielle ja maailmalle

Saara Sofian ja Benjaminin lukutaito oli kirkollista alkuperää, kinkereillä ja rippikoulussa koeteltua. Heidän lastensa aikana tulivat kiertokoulu ja kansakoulu mahdollisiksi, muodostui suvun ensimmäinen koulutettu sukupolvi.

Ali-Jussilan talo sijaitsi Hollolan Maakansan toisessa kiertokoulupiirissä, jossa opetus alkoi vuonna 1862. Jussilasta oli matkaa vain vajaa puoli kilometriä Hälvälän kansakouluun, joka aloitti 1878. Hollolan kirkolle oli matkaa noin 8 kilometriä. Koulumatkat eivät siis muodostuneet rasituksiksi. Perheen seitsemästä lapsesta neljä nuorinta, Viktor, Adam, Hilma ja Juho kävivät kansakoulua. Kolmesta vanhimmasta, Otosta, Leena Sofiasta ja Aaretista ei löydy tietoja Hälvälän kansakoulun oppilasluettelosta. Kiertokoulun aloittaessa Vainiolla 1862 Otto oli 8-vuotias, Leena Sofia 3-vuotias ja Aaretti syntyi kyseisenä vuonna. Hälvälän kansakoulun saadessa oman koulutalon Otto oli jo 24 vuotta, Leena Sofia 19 vuotta ja Aarettikin rippikouluikäinen 16-vuotias. Voidaan hyvin olettaa, että kaikki kolme kävivät kiertokoulua. Valitettavasti kiertokoulujen alkuaikoina 1860-luvulta aina 1890-luvulle ei ollut tapana kirjoittaa oppilaista henkilökohtaisia nimiluetteloita.⁸⁵ Kunkin lukupiirin kiertokoulunopettaja kirjoitti koulunpidosta tiedot kaksi kertaa vuodessa. Hän teki etukäteen suunnitelman, missä kylissä ja taloissa koulua pidettiin vuoden aikana. Kesän alkaessa hän sitten laati tilaston, kuinka paljon lapsia, "poikia ja likkoja" oli käynyt koulua.⁸⁶

Pyhäniemen koulun siirtyessä Vainion eli Kankaantaan kyläkuntaan, ennen Hälvälän koulutalon valmistumista tarvittiin koululle talon tupa koulunpitoa varten. Benjaminin ja Saaran myönteistä asennetta kansakoulua kohtaan osoittaa se, että he antoivat tilat kansakoululle. Oliko Pyhäniemestä tullut, alkuaan tyttökansakouluksi perustettu koulu Jussilan tuvassa lukuvuodet 1876–77 ja 1877–78, on todennäköistä oppilasluetteloiden mukaan.⁸⁷ Joka tapauksessa talon omat lapset varmaan seurasivat opetusta siinä sivussa. Vuonna 1876 Viktor oli 11, Adam 9 ja Hilma 5-vuotias. Koulunpito omassa kodissa oli kuin pehmeä lasku tai esittelykierros kansakouluun.

Talollisen Benjamin Jussilan poika Viktor sisään kirjoitettiin Hälvälän kansakoulun ensimmäiselle luokalle 2.9.1876. Tyttökoulun luonne alkoi käytännön syistä vähitellen murtua ja yhteiskasvatus toteutui nopeasti kansakouluissa. Hälvälän kan-

sakouluun otettiin kyseisenä syksynä 8 poikaa ja 21 tyttöä. Viktor eli Vihtori jatkoi kotonaan koulunkäyntiä 1. luokalla lukuvuonna 1877-78.⁸⁸ Uuden koulutalon valmistuttua hän pääsi seuraavana syksynä 2. luokalle ja kulki lyhyen koulumatkan alasmäkeä kirkkotien risteyksessä sijaitsevaan oikeaan koulutaloon. Viktor oli perheessä kansakoulunkäynnin tienraivaaja muille lapsille. Uudessa koulutalossa aloitti myös Adam eli Aatu. Hänet kirjoitettiin 11-vuotiaana oppilaaksi ensimmäiselle luokalle 22.10.1878. Seuraavana syksynä hän jatkoi koulunkäyntiä ja siirtyi syksyllä 1880 2. luokalle. Mutta Viktorin koulutie muuttui. Hän jatkoi koulua Uskilan kansakoulussa 14.10.1879 3. luokalla.⁸⁹ On säilynyt Viktor Jussilan "Tutkinto-Todistus Uskelan Kansakoulusta Hollolassa" 2.6.1880.⁹⁰ Miksi Viktor vaihtoi kauemmas kirkonkylän lähellä sijaitsevaan Uskilan kouluun, vaikka Hälvälän koulu oli aivan vieressä? Oliko syynä se, että Uskilalla oli poikakoulun luonne? Uskilassa oli miesopettaja, Walerian Koskela, joka aloitti virassa samana syksynä.⁹¹ Hälvälän tyttökoulussa oli opettajana toiminut Lydia Lodman vuodesta 1875. Avoimiksi jäävät myös kysymykset, miten Vihtori kulki Uskilaan, asuiko hän kouluasunnossa jne. Joka tapauksessa Vihtorin todistus kertoo kätevyydestä, kaunokirjoituksessa on arvosanana täysi 10, piirustuksessa, laskennossa ja maantieteessä 9, suomenkieli, uskon, mittausoppi ja laulanto ovat 8, ainekirjoitus 7, luonnonhistoria 6 ja historia 5. Keskiarvo on 7,9!⁹² Vihtori jäi oletettavasti koulun jälkeen kotiin töihin, kuten Otto, Aaretti ja Leena Sofia. Vihtorin koulunkäynti kesti kaikkiaan neljä vuotta.

Kun Aatu meni kolmannelle luokalle syksyllä 1881, aloitti pikkusisko Hilma, 10-vuotias myös koulunkäynnin. Aatu sai päästötodistuksen Hälvälän kansakoulusta toukokuussa 1883, 15-vuotiaana. Hänen järjestysnumeronsa kevättutkinnossa oli luokan ensimmäinen. Aatun koulunkäynti kesti viisi vuotta. Seuraavana syksynä Hilma jatkoi ensimmäisellä luokalla. Hänen koulunkäyntinsä ei ollut yhtäjaksoista, aloitussyksyt olivat 1881, 1883 ja 1886. Hilman kansakoulunkäynnin pituus oli kaksi luokkaa eli kolme vuotta ja päättyi hänen ollessa 15-vuotias keväällä 1887.

Nuorin, Juho Kustaa oli seurannut vanhempien sisarustensa koulunkäyntiä ja aloitti kansakoulun syksyllä 1884 10-vuotiaana. Seuraavana syksynä hän siirtyi toiselle luokalle. Vuoden tauon jälkeen koulu jatkui ja viiden opiskeluvuoden kuluttua Juho sai päästötodistuksen Hälvälän kansakoulusta 15-vuotiaana 31.5.1890. Viktor ja Adam suorittivat koulunsa yhtäjaksoisesti, sen sijaan Hil-malla ja Juholla oli välivuotia. Benjaminin kuoleman jälkeen 1885 he kävivät koulua vuorotellen. Järjestely kertonee taloudellisista vaikeuksista ja siitä, että Hilmaa tarvittiin avuksi, kun Leena Sofia oli lähtenyt pois kotoa.

Jussilan talossa oli aina sukupolven vaihtuessa ratkaistu, kenestä tulee uusi isäntä. Benjaminin kuoltua oltiin uudessa tilanteessa, perheessä oli viisi poikaa, oltiin valinnan edessä. Kenestä uusi isäntä? Ja mihin suuntautuisi niiden lasten tie, jotka lähtivät maailmalle? Perinnönjakokirja 10.11.1890 kertoo koruttomasti:

"Kun kysymys nousi siitä, josko kukaan perillisistä tahtoisi toisilta kanssa perillisiltä lunastaa heille nyt jaetut kiinteimistön osat, niin ilmoitti poika Arndt olevansa halullinen ne osuudet lunastamaan ja lupasi maksaa veljillensä ja sisarillensa." ⁹³ Aaretti meni näin vanhimman veljensä Oton edelle. Hän perusti perheen solmimalla avioliiton Vilhelmiinansa kanssa seuraavana vuonna. Otto jäi edelleen taloon ja Leena Sofia oli emäntänä Kauhalassa. Kolme vanhinta lasta, jotka eivät olleet käyneet kansakoulua, olivat kuitenkin luku- ja kirjoitustaitoisia. He jäivät perinteisen maatalouden ammatteihin. Otto sai käyttöä kädentaidoilleen. Hänet pyydettiin opettamaan poikien käsitöitä Hälvälän kansakouluun vuonna 1883.⁹⁴ Otto lähti Jussilan talosta maailmalle viimeisenä. Hän löysi emännän Multialta, Keski-Suomesta ja avioitui lähes 50-vuotiaana. Hän muutti Multialle ja lähti sieltä Kanadaan vuonna 1906.⁹⁵ Otto Jussila kuoli Petäjävedellä vuonna 1929, hän oli palannut Suomeen muutamaa vuotta aikaisemmin.

Leena Sofian elämänkaari talonpoikaistalon emäntänä oli kuin toisinto Saara Sofian elämästä. Hän synnytti 10 lasta, joista seitsemän jäi eloon, kuusi poikaa ja yksi tytär. Leena Sofialla oli

kuuleman mukaan tapana sanoa, että lapsissa oli "kahlet kaksoiset." Lapsista kaksi lähti Amerikkaan.

Aaretti ja Vilhelmiina saivat seitsemän lasta, joista viisi kasvoi aikuisiksi, neljä poikaa ja yksi tytär.⁹⁶

Saaran ja Benjaminin jälkeläisistä neljä nuorinta joutui lähemmään maailmalle, heidän elämässään koulutus näytteli merkittävää osaa. Talonpoikaissäädystä oli elämäntavan jatkuminen ollut aina maahan sidottua ja siksi sukupolven vaihdokset vaikeampia kuin muissa säädyissä. Siinä, missä virkamiesten pojista tuli virkamiehiä ja pappien pojista pappeja, oli talonpojan jälkeläisistä yksi talon perijä ja muut joutuivat lähtemään. Suomessa 1860-luvulta liberaalit virtaukset saivat aikaan liikettä ja väestöpaineen purkautuminen näkyi Hämeessä, Hollolassa ja Jussilassakin.⁹⁷

Viktor etsi työtä maailmalta ja uusilta aloilta. Hänestä tuli 1890-luvulla "rautatien työmies."⁹⁸ Muuttokirjan hän otti Helsinkiin, mutta elämän työnsä hän suoritti Riihimäellä ollen Valtion Rautateiden palveluksessa yli 20 vuotta. Viktor Jussilan perheellä oli myös kauppa Riihimäellä.⁹⁹ Sekä rautatiet että kaupankäynti olivat uusia toimialoja ja Riihimäki kasvava hämäläinen keskus. Kaksi nuorinta lasta, Hilma ja Juho asettuivat Keski-Suomeen. Hilma kävi Helsingin kättilöopiston ja valmistui kättilöksi. Kättilökoulutus oli naisten koulutusalan uusi, vaikka kättilön työ oli ikivanhaa. Hilma Jussila muutti Petäjävedelle joulukuussa 1892.¹⁰⁰ Kättilön työt hän aloitti vuonna 1909, kun omat lapset olivat kasvaneet. Vuonna 1892 tuli Jyväskylästä Petäjäveden kirkonkylään poliisiksi Niklas Paananen, Hilman tuleva aviomies. Niklas Paananen sanotaan olleen leppoisa kansanmies ja Hilman pidetty kunnankättilö, joka toimi virassa 1930-luvulle.

Jussilan veljeksistä Adam eli Aatu ja Johan Gustaf eli Juho olivat ne kaksi, jotka saivat kansakoulun päästötodistuksen. He olivat veljespari, joka auttoi toisiaan. He suuntasivat yhdessä opettajan uralle ja päätyivät kansakoulunopettajiksi. Aatu hakeutui ensin oppiin, ei kuitenkaan suoraan seminaariin, vaan ensin opettaja J. H. Tuhkasen luo Tuulokseen.¹⁰¹ Koska kiertokoulunopet-

tajista oli koko maassa huutava puute, alkoivat eräät kansakoulunopettajat antaa pikakoulutusta omissa kouluissaan. J. H. Tuhkanen koulutti pikku- ja kiertokoulunopettajia 1885–1888 Tuuloksessa. Aatu oli kurssilla 25.7.–14.9.1887. Kansakouluntarkastaja Olai Wallin totesi, että kolme kokelasta, Olga Brusila, Fredrik Laaksonen ja Adam Jussila olivat suorittaneet tutkintonsa sangen tyydyttävästi.¹⁰²

Adam Jussila aloitti opetustyön Hollolan pitäjässä kiertokoulunopettajana, Maakansan kolmannessa lukupiirissä, lukuvuonna 1888–89.¹⁰³ Hänellä oli kahdeksassa kylässä yhteensä 243 oppilasta. Mitä ilmeisimmin hän oli tullut toisen kiertokoulupiirin vanhan kiertokoulunopettaja Antti Wileniuksen avuksi. Aatu teki syksyllä 1889 opetussuunnitelman ja myöhemmin myös yhteenvetoja annetusta opetuksesta myös Wileniuksen puolesta. Aatu opetti neljän lukuvuoden ajan kolmannessa lukupiirissä. Hänen huolellisesta ja kauniista käsialastaan päätellen työ oli mieluisaa. Aatun esimerkkiä seurasi seitsemän vuotta nuorempi pikkuveli Juho. Juholla oli jo mahdollisuus hakea Tuhkasen seminaariin, joka oli perustettu Hämeenlinnaan vuonna 1890, samana vuonna, kun Juho sai päästötodistuksen kansakoulusta. Tuhkasen seminaarin ensimmäisen vuoden oppilaista yksi oli Hollolasta, talollisen poika Juho Hovi.¹⁰⁴ Johan Jussila suoritti Tuhkasen seminaarin lukuvuonna 1891–92 hyvin arvosanoin, käytännön opetus oli 9.¹⁰⁵

Omassa hämäläisessä elämänympäristössä, Tuuloksessa ja Hämeenlinnassa, suoritettavat opinnot kiertokoulua varten toimivat esiseminaarina Aatulle ja Juholle. He hakivat yhdessä Jyväskylän seminaariin syksyllä 1892 ja pääsivät pääsykokeiden jälkeen sisälle.¹⁰⁶ Juho Jussilan elämäntyöstä on ilmestynyt laaja ja monipuolinen kuvaus Jyväskylän yliopiston museon kulttuurihistoriallisen osaston julkaisemana nimellä "Leluneuvos ja naulapojat, Juho Jussilan tie pedagogista leikkikalutehtailijaksi" vuonna 2001. Tässä tukeudutaan kyseiseen teokseen.

Juho Jussila sai Jyväskylän seminaarin päästötodistuksen keväällä 1896. Hän opiskeli seminaarissa yhtä aikaa kuin hänen

tuleva vaimonsa Tyne Lohi, opettajaperheen tytär Rautalamilta. Tyne oli syntynyt vuonna 1875.¹⁰⁷ Kun Tyne valmistui keväällä 1897, he solmivat avioliiton syyskuussa samana vuonna. Tyne Lohen tausta oli erilainen kuin Juhon. Tynen isä Matti Lohi, aikaisemmin Hämmäläinen kuului Jyväskylän seminaarin ensimmäiseen opettajapolveen. Hän oli valmistunut kansakoulunopettajaksi vuonna 1872. Virkamiesperheen tytär ja talonpoikainen nuori mies edustivat opettajakoulutuksen alkuvaiheen tyypillisiä sosiaalisia lähtökohtia.

Tyne rakasti musiikkia, johti kuoroa jo opiskeluaikanaan. Juholle tärkeitä olivat käsityöt ja piirustus. Ensimmäinen yhteinen koti perustettiin Heinävedelle, mistä 1899 siirryttiin Porin maalaiskunnan Kokemäensaareen. Siellä syntyivät Erkki 1902, Tellervo 1904 ja Pauli 1906. Porin aikana Juho Jussila aloitti puheiden pidon ja toiminnan suomalaisen koti- ja pienteollisuuden puolesta. Hän suoritti myös monipuolisia jatko-opintoja ja teki opintomatkan Saksaan vuonna 1908. Juho toimi Rauman miesseminaarin harjoituskoulun opettajana 1909–11. Syksyllä 1911 hän sai opetusnäytteiden jälkeen viran Jyväskylän seminaarin poikaharjoituskoulun yliopettajaksi, jossa virassa hän toimi vuoteen 1937.¹⁰⁸ Perheen kuopus, Kauko syntyi 1911 Raumalla.

Jussilan perheen koti- ja työympäristö oli virkeässä Jyväskylässä. Juho Jussila nautti suunnittelusta ja piirtämisestä. Heidän uusi talonsa Äylän kaupunginosassa oli Juhon piirtämä ja valmistui vuonna 1912.¹⁰⁹ Samana vuonna kuoli Saara Sofia Hollolassa. Lapsista Erkki valmistui aikanaan diplomi-insinööriksi ja Kauko lääkäriksi.¹¹⁰ Koulutöiden ohella Juho Jussila otti osaa yhdistyselämäänsä monin eri tavoin, muun muassa hän toimi Jyväskylän kansakoulujen johtokunnan puheenjohtajana parikymmentä vuotta ja samoin Jyväskylän Opettajayhdistyksen puheenjohtajana. Keski-Suomen kotiteollisuusyhdistys oli hänen sydäntään lähellä, puheenjohtaja hän oli vuosina 1918–1938.¹¹¹ Puusepän töiden teko oli Juholla verissä. Pienestä alusta, kotiverstaasta ja käyttöesineiden valmistuksesta toiminta laajeni niin, että Kram-sunkadun kellarissa alkoi Fortuna-pelien valmistus vuonna 1926.

Juho Jussila Osakeyhtiö perusti vuonna 1934 tehtaan Jyväskylän Lutakkoon. Jukka-leluista tuli kuuluisia ympäri maailman. Juho Jussila sai talousneuvoksen arvon 1940. Markkinointimatka Argentiinaan heti sodan jälkeen vuonna 1946 rasitti hänen voimiaan, Juho Jussila kuoli 27.6.1947.

Juho Jussilan laajaan harrastuspiiriin kuului myös kirjallista toimintaa. Hän kirjoitti koko ikänsä muistiinpanoja, kirjoita, muistelmia ja esitelmiä. Tärkeä osa kirjallista tuotantoa oli ammattiin liittyvää. Käsityösarjan piirrosten lisäksi hän julkaisi Rauman aikana Kansakoulun mittaosopin yhdessä August Alhon kanssa. Jyväskylässä ilmestyi vuonna 1929 seminaariväen yhteinen tuotos Suomen lasten aapinen tekijöinä Juho Jussila, F. A. Hästesko, Severi Kantola ja Jaakko Laurila. Kirjan jatko oli Kotitanhuilta koulutielle. Lukuharjoitusten aiheet olivat kansallishenkisiä aikakauden aatemaailman mukaan.

Juho Jussilan lapsuus- ja kotitausta heijasteli hänen opettajan työhönsä. Hänen kerrotaan opettaneen mielellään katekismusta 5-luokkalaisille pojille sekä kaunokirjoitusta myös seminaarin puolella. Oikeastaan Juhon lempiaineissa voidaan nähdä kirkollisen lukemisen opettamisen jatkuvuutta, sekä myös kirjoitustaito uutena käytännöllisenä ja henkisesti antavana elementtinä. Hänen työssään vanha ja uusi kohtasivat. Juhon elämässä piirtämisellä ja kirjoittamisella ei ollut jyrkkää rajaa, hän piti kummastakin. Juho Jussilan ura kertoo siitä nopeasta ja suuresta muutoksesta, joka yhden sukupolven aikana johti talonpoikaisyhteisön katekismusaapisten käytöstä ja kristinopin pänttäyksestä monipuoliseen yleissivistykseen ja liikkuvuuteen. Toisaalta hän oli uskollinen talonpoikaiselämäntavan arvoille, omavaraisuudelle, käden taidoille ja isien työn arvostamiselle.

Miten sujui sitkeän vanhemman veljen, Aatun elämä? Aatu valmistui Jyväskylän seminaarista kansakoulunopettajaksi keväällä 1898, kaksi vuotta Juhon jälkeen. Ilmeisesti hänen ensimmäinen virkapaikkansa oli Pulkkilassa, jonne hän otti muuttokirjan Hollolasta. Sieltä hän siirtyi opettajaksi Ristijärvelle, Oulunjärven itäpuolelle. Aatu asui Jussilan sisaruksista kauimpana

kotoa. Aatu Jussila ja hänen vaimonsa Agnes osallistuivat kesäkuussa 1905 valtakunnalliseen kansakoulukokoukseen Tampereella. Samalla he tapasivat Juho ja Tyyne Jussilan.¹¹² Myöhemmin kansakoulukokouksista muodostui veljesten tapaamistilaisuuksia, muun muassa Helsingissä 1908, juuri ennen Juhon Saksan matkaa. Vuonna 1917 Aatu perheineen asui yhä Ristijärvellä.¹¹³

Kun Saara Sofia Malakiaksentytär Jussila täytti 70 vuotta, kokoontuivat kaikki lapset puolisoineen ja lapsineen juhannuksena 1903 Vesalan Jussilaan. Jälkipolville on jäänyt muistoksi juhlapäivästä valokuva, jossa keskellä istuu rauhallisena suvun kokoava hahmo, Saara-muori musta huivi päässä ja hymy karehtien huulilla. Hänen polveensa nojaa kotitalon nelivuotias Hugo. Kaikki seitsemän lasta ovat kuvassa ikäjärjestyksessä vasemmalta oikealle, miehet ryhdikkäinä seisten ja puoliset istumassa sekä lapset osaksi nurmikolla. Kaikki ovat juhla-asuissa, useilla ruusunoksa puvun koristeena. Lastenlapsia on kuvassa 20, nuorimmat Aaretin poika Toivo ja Hilman vauva, keväällä 1903 syntyneet kuopukset. Vanhin lastenlapsi, Kauhalan 17-vuotias Johannes on jo rippikoulun käynyt. Hän istuu kuvan vasemmassa reunassa. Benjamin ei ehtinyt nähdä lastenlapsista ainuttakaan.

Kuva kertoo hämäläisen talonpoikaissuvun muutoksesta ja samalla hajaantumisesta laajalle Suomeen. Lapsista kolme, Saara Sofiasta vasemmalle olevat Otto, Leena Sofia ja Aaretti olivat talonpoikaisen elämän jatkajia. Oikealla puolella olevat, kansakoulun käyneet lapset edustavat kaikki uusia ammattialoja. Vain Leena Sofia ja Aaretti asuivat edelleen kotipitäjässään, muut maailmalla ympäri Suomea. Sisarusarjan kahtiajako kertoo selvästi koulutusmuutoksesta ja sen vaikutuksista yhden sukupolven aikana. Avaimena sosiaaliseen muutokseen oli kansakoulunkäynti, erityisesti luku- ja kirjoitustaito. Suvun vanhin, Saara-muori yhdisti lapsia viettämään hämäläistä sukujuhlaa. Saara Sofia eli 70-vuotispäivänsä jälkeen vielä yhdeksän vuotta. Hänellä oli oma kamari ja toimeentulo talosta. Perinnönjaon kirjallisen tiedon mukaan hänelle kuului loppuiäksi "hevonen tarpeellisiin reisuihin niin kuin kirkkoon ja myllyyn."¹¹⁴ Mitäpä muuta hän tarvitsikaan

kuin hengen ruokaa pyhäisistä kirkossakäynneistä, oma virsikirja mukana sekä leipää arkipäivän elämään talon omasta viljasta myllyssä jauhettuna.

Viitteet

1. Melin, V. 1989, 5-. Halila, A. 1949, 14-. Richardson, G. 1984, 11-.
2. Pohjolan-Pirhonen, H. 1960, 146-. Luukko, A. 1967, 564-. Juvelius, E.W. 1932, 178-.
3. Kircko-Laki Ja Ordningi 1686, 116 XXIV luku sisältää ohjeet piispantarkastuksesta, kinkereistä ja lasten opettamisesta. VIII, XI, XXII Melin, V. 1989, 38-. Luukko, A. 1967, 677 Juvelius, E. W. 1932, 156.
4. Halila, A. 1949, 51
5. Richardson, G. 1984, 32
6. Laasonen, P. 1991, 328-. Richardson, G. 1984, 36 Melin, V. 1989, 87
7. Melin, V. 1989, 83.
8. Melin, V. 1989, 89-.
9. Virallisen tilaston mukaan maassamme oli kirjoitustaitoisia vuonna 1880 vain 13 % ja vuonna 1900 41 %. Melin, V. 1989, 94.
10. Hirviluoto, A. - L. 1985, 25-. Sukupolvien maisema 2002, 83-. Porvoonjoen...2002, 14-.
11. Taavitsainen, J. - P. 1999, 23.
12. Kirkk'ailanmäki on syntynyt sanasta Kirkkoaidanmäki ja sisältää kaakoishämäläisen murrepiirteen, d:stä on tullut l, aidan - ailan. Samalla paikannimi on säilyttänyt tiedon kirkon olemassaolosta.
13. Kirkk'ailanmäen muutamissa naistenhaudoissa oli runsaasti koruja ja eräässä erikoisuutena naisen hiuslaite. Pääosa haudoista oli kristilliseen tapaan esineettömiä, mutta osa vainajista oli haudattu pakanallisesti kaikessa koruloistossa.
14. Taavitsainen, J. - P. 1999, 21
15. Tässä vaiheessa annettiin Vainiolle uusi nimi "Kankaantaka", joka merkitsi kirkolta katsottuna Kankaan eli Salpausselän ylätasanteen takana olevaa aluetta. Hollola mainitaan asiakirjoissa ensi kerran vuonna 1329. Kuusi, S. 1935, 46.
16. Jurva, A. 1942, 131.
17. Suomen maatalouden historia, osa 1. 2003, 220 Kuusi, S. 1935, 158-.
18. Kuusi, S. 1935, 175-176.
19. HA Luovutuskirja 17.7.1854.
20. HMA Suomen asutuksen yleisluettelot, 1761 HA Sukuselvitys 3.8.1925 Sukuselvityksen miehensä suvusta pyysi Hollolan kirkkoherranvirastosta Jussilan talon emäntä Vilhelmiina Jussila ja sen on allekirjoittanut rovasti Julius Engström.

- 21 HMA Hollolan seurakunta, Syntyneet 1801–1836 Ulrikan vanhemmat olivat Anders Gabriellsson ja Lisa Bernhardsdotter.
22. HSA Kastetut 1820–1840.
23. HA Sukuselvitys 3.8.1925.
- 24 .KA Koski HI seurakunta, Rippikirjat 1840–1850.
25. HMA Hollolan seurakunta, vihityt 1845.
26. HA Pöytäkirja (Protokollet) 6.2.1846 § 412 Pöytäkirja on Hollolan talvikäräjiltä, Ote pöytäkirjasta, Utdrag af Protokollet. Kuulutus luettiin kirkossa asiakirjamerkintöjen mukaan 1846–1882
27. HSA Lastenkirjat 1850–1860 Wilhelmiinan kohdalle on merkitty 'Döf och dumb.'
- 28.KA Koski HI seurakunta, Rippikirjat 1840–1850, Naimakirja Hollolaan 9.10.1849 Jurva, A. 1942,82 Suolahti, G. 1919, 93.
29. Suomen maatalouden historia, osa 1. 2003, 454 Vuoden 1811 asetuksella rinnastettiin perintömaa ja kruununmaa, joiden tuli säilyä suvun hallussa. Lainsäädäntö korosti sukumaan pysyttämistä suvun omilla jäsenillä.
30. HA Vahvistuskirja (Guvernörens öfver Tavastehuslän...) 31.5.1851.
31. HA Luovutuskirja (Kejserliga Senatens för Finland...) 27.7.1854.
32. Hirn, M. 1956, 7-. Juvelius, E. W: 1934, 601-.
33. HA Luovutuskirja (Kejserliga Senatens för Finland...) 27.7.1854.
34. HA Sukuselvitys 3.8.1925 Amanda on merkitty vain kuolleitten luetteloon. HSA Kuolleet 1845–53.
35. HSA Kuolleet 1845–1860.
36. HSA Kuolleet 1862–69 ja 1869–75.
37. HSA Rippikirjat 1861–69.
38. HA Sukuselvitys 3.8.1925.
39. Kuusi, S. 1937, 348,380 Yliopettaja Juho Jussila on lähettänyt Hollolan historian kirjoittajalle muistikuviaan kotitalostaan ja kansantavoista Hollolassa.
40. HSA Kuolleet 1876–1885.
41. HA Perinnönjakokirja 10.11.1890.
42. HA Sukuselvitys 29.4.1935, Sukuselvityksen omasta suvustaan pyysi Jussilan talon emäntä Vilhelmiina Jussila ja sen on allekirjoittanut Lamminkirkkoherra Vihtori S. Hiissa. Otto Esaiaksenpoika ja Henrika Henrikintytär muuttivat Lammilta Arrankorven Taavelasta Hollolan Jarvalan Eukselaan vuonna 1876 kuuden lapsensa kanssa. Hollolassa syntyi vielä kolme lasta. Perhe otti talon mukaan sukunimen Euksela.
43. Laasonen, P. 2000,13-.
44. HSA Rippikirjat 1851–60, 1861–69, 1871–80, 1880–89, 1900–09.
45. Melin, V. 1989,65 Hyppönen, M. & Luttinen, R. 1998,66.
46. HSA Rippikirjat 1871–80 Ruotsinkieliset otsakkeet olivat: Innanläsning, ABC-boken, Dr. Luthers Lilla Katheches med Förklaring (6 delar), Skriften Språk, Förstår Chirstendomsläran, Försummat Kathekesförhören, Blivit admitterad.

47. HMA Hollolan seurakunta, Piispantarkastusten pöytäkirjat 1796–1898 II Cd:1, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1852–1875 II Ca:5.
48. Ibidem.
49. Saartio, R. 1963,90–91.
50. HMA Hollolan seurakunta, Piispantarkastuksen pöytäkirja 18.7.1852 HKA Uskilan kansakoulun johto- ja piirikunnan kokousten pöytäkirjat 1879, 1889.
51. Mäkelä-Henriksson, E. 1988,116.
52. Melin, V. 1989, 94.
53. Laasonen, P. 2000, 14–.
54. Melin, V. 1989, 12–13 Lapsia katekisoitiin eli kasvatettiin kristillisesti katolisena aikana opettamalla heille Pater Noster (Isä meidän), Ave Maria (Marian tervehdys), Credo (Uskontunnustus) ja dekalogi (kymmenen käskyä). Ave Maria jätettiin pois uskonpuhdistuksen myötä.
55. Melin, V. 1989,12–, 52.
56. Melin, V. 1989, 61 Vuonna 1847 ilmestyi Suomessa kolme aapistä: Viipurissa Uusi Aapiskirja, jossa viimeisellä sivulla oli isot ja pienet kirjoituskirjaimet. Siitä otettiin 16 painosta. Toisena ilmestyi Kuva-Aapelus Hämeenlinnassa. Se oli runsaasti kuvitettu ja siitä otettiin 21 painosta. Kolmas aapinen oli Tarvasen Uusi Aapelus eli Opetuskirja Lapsille.
57. Rapola, M. 1969, 78, 122.
58. Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja 2001, 309–.
59. Melin, V. 1989, 24–. Voipio, A. 1955,62–. Ensimmäisen suomalaisen virsikirjan toimitti Jaakko Finno vuonna 1583 ja toisen Hemminki Maskulainen 1605. Viimeksi mainitussa on Ruotsin virsikirjan virsien lisäksi suomalaisia virsiä muun muassa Maskun Hemmingin 240 virttä. Vuonna 1702 ilmestyi ensimmäinen suomalainen nuottivirsikirja.
60. Leino-Kaukiainen, P. 2005 16 Omistajakirjoitus kuuluu:"Maria Wihlemina Karp on tämän Kirian oikia omistaja ja ollen ostanut tämän ja maksanut 7 marka. Lokakuun 9 päivä 1878."
61. Laasonen, P. 2000, 15.
62. Kaivola, T. 1988, 41 Raamatun koko oli tärkeä lukemisen sujumiselle. Piispa Tengström oli sen kannalla, että kodeissa käytetyn Raamatun tuli olla suurikokoinen. Kansa asui 1800-luvun alussa savupirteissä, missä ei nähnyt hyvin, lisäksi suuri koko oli arvokkuuden merkki. Piipiaseura oli pienempien kirjojen kannalla.
63. Laasonen, P. 1991, 306.
64. Kirja Suomessa, 1988, 204–205.
65. Kaivola, T. 1988, 40–41.
66. HSA Kuolleet 1880–.
67. Kuuri, S. 1937, 271–. Kuninkaan päätös koulumestarista 1762 jäi toteutumatta.
68. HMA Hollolan seurakunta, Piispantarkastusten pöytäkirjat 1796–1898.
69. Kuusi, S. 1937, 279 Tabell öfver barnaundervisningen i Hollola för-

- samöing af Hollola prosteri af Borgå stift Under läseåret 1891, sisältyy Hollolan kiertokoulujen lasten luetteloon 1890–1894 HMA.
70. Kuusi, S. 1937, 230–231 Juhana Perenius (1820-) oli syntynyt Asikkalassa, Hollolan kappelissa. Hän oli sepän poika ja valmistui papiksi vuonna 1848. Perenius tuli Hollolaan väliaikaiseksi pitäjänapulaiseksi vuonna 1852 ja työskenteli kansansivistyksen hyväksi. Hän siirtyi Tuuloksen kappalaiseksi 1864 ja päätyi Petäjäveden kirkkoherraksi 1868.
 71. Kuusi, S. 1937, 302 K. E. Wilchman oli etevä maanviljelijä ja karjanhoitaja. Hän perusti Laitialaan oluttehtaan. Wilchman kuoli 1861. A. J. Hausen (1792–1865) oli kapteeni ja taitava lakimies, hän oli Mukkulan kartanon herra. Patrik Sederholm oli Voistion kartanon omistaja 1839–1861. J. Perenius ja F. Murén olivat Hollolan kirkolta ja J. Heikkilä Uskilasta.
 72. Kuusi, S. 1937, 291 Kun K. E. Wilchman kuoli, hän testamenttasi suuren omaisuutensa kansakoulun perustamista varten. Mm. Laitialan oluttehdas olisi pitänyt myydä ja rahat käyttää opettajan palkkaamiseen. Lajoittajan tarkoitus ei kuitenkaan toteutunut.
 73. Kuusi, S. 1937, 229 Hollolan kirkkoherra oli vastuullinen opetuksesta myös pitäjän kappeleissa. Tältä kohdista työtaakka väheni, kun Heinola ja Asikkala itsenäistyivät vuonna 1846. Nastola ja Kärkölä jäivät vielä kappeleiksi.
 74. Lukupiirien synnystä ei tarkkaa tietoa. Kaarle Werkon toimittamassa kiertokoulujen matrikelissa on useita virheitä Hollolan kiertokoulujen aloitusvuosissa. Verkko, K. 1909.
 75. Melin, V. 1977, 59 Hosiaisluoma-Karppinen, A. & Saari, M. 1995, 6–. Orimattilassa päädyttiin kiinteisiin kyläkouluihin vuonna 1878, 21 kyläkoulua eikä yhtään kiertävää koulua. Vuonna 1875 pitäjässä oli jo kuusi kansakoulua.
 76. HMA Hollolan seurakunta, Kiertokoulujen nimiluettelot 1877–1930.
 77. Heikkinen, A. 1975, 124–. Kuusi, S. 1937, 231 Kustaa Roobert Böök oli Hollolan viimeinen pitäjänapulainen, syntynyt vuonna 1830 Heinolassa, vihitty papiksi 1854. Böök tuli Hollolaan vuonna 1864 ja toimi myös vt. kappalaisena ja vt. kirkkoherrana. Hänen vaikutuksensa alkavaan kunnalliselämään ja kansakoulujen syntyyn oli huomattava. Böök oli myös pidetty saarnamies. Hän siirtyi Hämeenlinnaan vuonna 1873.
 78. Halila, A. 1949, 7.
 79. Kirkkolaki 6.12.1869, § 43–44, 102 Pykälässä 44 luetellaan sanktiot, jos tapahtuu laiminlyöntejä: "Jos vanhemmat, holhumiheet, mestarit taikka isännät welvollisuutensa tästä laimin lyövät, ja lapsi on ennättänyt seitsemän ajastajan ikään, eikä vielä mitään ole tehty hänen opettamiseensa, niin kehoitakoon kirkkoherra heitä vakavasti welvollisuuteensa, vuoden lukukinkereissä taikka muussa sopivassa tilassa. Jos he kuitenkin eivät tätä käskyä tottele, tulee kirkkoherran kehoittaa lapsen kummeja taikka likeisimpiä sukulaisia tässä kohden täyttämään wan-

hempain taikka holhumiesten velvollisuutta ja tointa pitämään lapsen kristillisessä opetuksessa."

80. HA Tutkinto-Todistus 2.6.1880.
81. Kiuasmaa, K. 1982, 62.
82. Heikkinen, A. 1975, 134–135 Hollolan kolmen kansakoulun opetusohjelma lv. 1880–81 Kiuasmaa, K. 1982, 63 Alkeiskoulun lukusuunnitelma 1887. Kansakoulun mallikurssit annettiin vuonna 1881, ne yhtenäisivät oppiaineet koko maassa. Halila, A. 1949,b. 233–.
83. Halila, A. 1949,b. 214, 234–.
84. Tabell öfver barnaundervisningen i Hollola församling af Hollola prosteri af Borgå stift under läsåret 1890–1891, sisältyy Kiertokoulujen lasten luetteloon 1890–1994, HMA Taulukon laatija on pastori B.I. Stenius.
85. HMA Hollolan seurakunta, Kiertokoulun lasten luettelo 1890–94. Luettelossa on oppilaiden nimet näkyvissä.
86. HMA Hollolan seurakunta, Kiertokoulujen nimiluettelot 1877–1930. Kiertokoulun lasten luettelo 1890–94.
87. HKA Hälvälän kansakoulu, Hollolan Tyttökoulun oppilasten Nimiluettelo 1874–1890 Bb 1.
88. Kansakoulun ensimmäistä luokkaa käytiin tavallisesti kaksi vuotta.
89. HKA Uskilan kansakoulu, luettelo Oppilaista 14.10.1879. "Viktor Jussila jäi pois 11.10.1880."
90. HA Tutkinto-Todistus 2.6.1880.
91. Heikkinen, A. 1975, 134 Hakijoita virkaan oli kymmenen, joista valittiin Lydia Lodman. Ennen häntä virkaa olivat hoitaneet Maria Eriksson ja Adeline Gulin. Lodman oli käynyt Haminan tyttökoulua. Hän opetti Hälvälän koulussa 30 vuotta.
92. Todistukseen on merkitty keskiarvoksi 7,10, mutta sen kuuluisi olla 7,9.
93. HA Perinnönjakokirja 10.11.1890 Suomen maatalouden historia, osa 1. 2003, 209,455 Tyttäret perivät saman kuin pojat vasta vuodesta 1878 alkaen. Aaretti Jussilan, kirjoittajan isoisän jälkeen talo siirtyi pojista ensin Hugolle ja hänen kuoltuaan Laurille. Nuorin poika, Toivo Aaretti Jussila, kirjoittajan isä, muutti Lahteen 1930-luvun lopulla.
94. HKA Hollolan kansakoulun johto- ja piirikunnan kokoukset 7.10. W 1883 § 2: "Käsitöiden opettajista ja huoneista Hälvälän koulun pojille: Koskisen huone, saadaan 10 mk:lla vuodessa – Työopettajiksi tingataan – Nikkarikaluja täytyy hankkia, ensin lainata ja sitten vähitellen ostaa – opettajaksi Otto Jussila – esiteltiin – Sivenius ottaa sen toimekseen – Malleja otetaan Helsingistä, Weilin & Göös..." Uskelan ja Hälvälän Koulujohtokuntain kokous Hollolan kirkon sakastissa, jumalanpalveluksen perästä 7 p:nä Lokakuuta w.1883, puheenjohtajana J. G. Snellman (kirkkoherra).
95. Hyytiäinen, P. & Talja, V. & Vuorinen, P. 2001, 20, 94–95 HSA Seurakunnasta muuttaneet 1903 Multialta Amerikkaan muutto oli vilkkainta koko Keski-Suomessa. Keski-Suomen Historia 2, 1988, 92 .
96. HSA Rippikirjat 1880–89 Iso Kauhala, Korpikylä N:o 6, Juho Kustaa Kauhalan ja hänen vaimonsa Leena Sofia Benjamintyttären lapset (syn-

- tymävuosineen): Johannes (1886–), Hilma (1886–1889), Lauri Vihtori (1887–), Evert (1889–1892), Yrjö Willehad (1891–), Hilda Sofia (1892–), Paavo (1895–), Wäinö (1895–), Kalle (1897–) ja Aatu (1900–1901). HSA Rippikirjat 1900–09 Aaret Benjaminpoika Jussilan ja hänen vaimonsa Vilhelmiina Otontyttären lapset (syntymävuosineen): Hilda Sanelma (1892–), Akseli (1895–), Olga (1897–1898), Hugo (1899–), Lauri Ansio (1901–), Toivo Aaretti (1903–) ja Alli Maria (1905–1906).
97. Halila, A. 1949,c. 23 HSA Rippikirjat 1890–99.
98. Hoffrén, J. & Penttilä, K. 1979, 152–153, 511–512 Ensimmäisiä rautatieläisiä Riihimäellä on lueteltu 29 kymmenellä eri ammattinimikkeellä.
99. Manninen, A. T. 1994, 89, 148–49, 208, 368.
100. Hilma ja Niklas Paananen vihittiin vuonna 1893. He ostivat Virmaalan torpan, joka toimi myöhemmin synnytyssairaalana ja ensikotina.
101. J. H. Tuhkanen oli pitkän tien kulkija. Hän opetti eri puolilla Suomea, myös Hollolassa kiertokoulussa kevätkauden 1871. Hän oli "käymäoppilaana" seuraamassa opetusta Jyväskylän seminaarissa 1872. Tuhkanen päätyi kansakoulunopettajaksi Tuulokseen, missä toimi 1883–89. Syrjä, U. 1973, 35–39 Halila, A. 1949,b. 74–75.
102. Vuoden 1887 kurssille osallistui kaikkiaan neljä miestä ja kolme naista.
103. HMA Hollolan seurakunta, Kiertokoulujen nimiluettelot 1877–1930
104. HMA Tuhkasen seminaari, Oppilaiden nimikirja 1890–1917.
105. HMA Tuhkasen seminaari, johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1890–1920 Lukuvuonna 1891–92 oli seminaarissa oppilaana 27 naista ja 3 miestä.
106. Hyytiäinen, P. & Talja, V. & Vuorinen, P. 2001, 9–.
107. Halila, A. 1949,c. 65 Hyytiäinen jne. 2001, 21–.
108. Halila, A. 1963, 128.
109. Halila, A. 1963, 321 Hyytiäinen jne. 2001, 70–. Juho Jussilan sanotaan olleen "sysäyksen antaja" Äylän kaupunginosan synnylle. Hän suunnitteli myös Hästeskon, Heporaudan kansallistyyllisen talon.
110. Tellervo kuoli 9-vuotiaana ja Pauli ollessaan 17-vuotias.
111. Tommila, P. 1970, 72.
112. Hyytiäinen jne. 2001, 23, 34 Agnes Jussila ei ollut opettaja, ainakaan hänen nimeään ei löydy Suomen Kansakoulukalenterista, missä Adam Jussila on opettajana Ristijärvellä.
113. Suomen Kansakoulukalenteri 1916, 110.
114. HA Perintöjakokirja 10.11.1890 Sukututkimuksen tehtäväksi jää selvittää vielä paljon Saaran ja Benjaminin jälkeläisten elämää, tässä tutkimuksessa on käytetty tämän hetkisiä tietoja. Samoin tutkimisen arvoista olisi tarkastella lähemmin Hollolan kansakoulujen arkistolähteiden avulla ensimmäisten oppilaspolvien sosiaalista taustaa ja kansakoulun vaikutusta esimerkiksi torppareiden lasten elämään.

Käytetyt lyhenteet

HA Hakasteen arkisto
HKA Hollolan kunnan arkisto
HMA Hämeenlinnan maakunta-arkisto
HSA Hollolan seurakunnan arkisto
KA Kansallisarkisto

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto KA
KoskiHl. seurakunta, Rippikirjat 1840–1850
Hämeenlinnan maakunta-arkisto HMA
Kiertokoulunopettajaseminaarin johtokunnan kokouksien
pöytäkirjat 1890–1920
Kiertokoulunopettajaseminaarin oppilaiden nimi- ja arvostelukir-
ja 1890–1917
Hollolan seurakunnan kirkon arkisto
- Kiertokoulujen lasten luettelo 1890–1894
- Kiertokoulujen nimiluettelot 1877–1930
- Piispantarkastusten pöytäkirjat 1796–1898 II Cd:1
- Syntyneet 1801–1836
Suomen asutuksen yleisluettelot Es 2223; 1761
Tuhkasan seminaari
Hollolan kunnan arkisto HKA
Hälvälän kansakoulun arkisto, Hollolan Tyttökoulun oppilasten
Nimiluettelo 1874–1890 Bb: 1
Uskilan kansakoulun arkisto, Luettelo Oppilaista Uskelan kylän
Hollolan pitäjältä Kansakoulussa alkaen syyslukukaudella v.
1874 (-1890?) Bc: 1
Hollolan seurakunnan arkisto HSA
Kastetut 1820–1840
Kuolleet 1862–69, 1845–53, 1869–75, 1876–85
Lasten kirjat 1850–60, 1860–1870

Rippikirjat 1851–60, 1861–70, 1871–80, 1880–89, 1890–99, 1900–09
Seurakunnasta muuttaneet 1892–1903

Vihityt 1840–1850

Hakasteen arkisto HA

Utdrag af Protokollet 6.2.1846 § 412 (kopio)

Vahvistuskirja, Guvernörens öfver Tavastehuslän... 31.5.1851 (kopio)

Luovutuskirja, Kejsarliga Senatens för Finland... 27.7.1854 (kopio)

Perintöjakokirja 10.11.1890 (kopio)

Tutkinto-Todistus, Uskelan kansakoulu, Viktor Jussila 2.6.1880
(kopio)

Sukuselvitys 3.8.1925 Rovasti Julius Engström, Hollola (kopio)

Sukuselvitys 29.4.1935 Kirkkoherra Vihtori S. Hiissa, Lammi (kopio)

Hollolan pitäjä piirretty vuonna 1920 (osakopio kartasta). Kustantanut Koulutarpeiden keskusliike O/Y Helsingissä. Mittakaa-va 1: 50 000.

Valokuvia eri vuosilta

Kirjalliset lähteet

Kirjakokoelma HA

Tarvanen, Otto 1847 Uusi Aapelus eli Opetuskirja Lapsille. Katkelma kirjasta, sivut 5-10, yhteensä 6 sivua.

Suomalainen Wirsi-Kirja, siihen sopi wain Kappalten kanssa, Esiwallan Armollisesta Käskystä, kolmen Consistoriumin suostumisella ennen tarpeellisesti parattu, Niin myös Sen vuonna 1695 hywäksi katsotun Ruotsin-kielisen Wirsikirjan jälkeen enätty: Nyt taas wastuudesta ojettu. (Eksemplari maksaa 70 kopeikkaa Hopiassa). Helsingissä ja Turussa w. 1841 Präntätty J.E.Frenckellin ja Pojan tykönä.

Wanha Kirkkoraamattu. Wanha Testamenti (painovuosi puuttuu). Uusi Testamenti Turusa, Präntätty Biblia=Seuran Präntisä, Wuonna 1821.

Kolme Kehoittawaa kirjaista. Tohtori Martti Lutherukselta. Ensimmänen: Kristittyin warustuksesta ja sota-aseista, joilla

heidän tulee sotia saatanaa vastaan, pyh. Paavalin sanain johdosta Efes. 6: 10–17. Toinen: Totisten kristittyin autuaallisesta toiwosta. Kolmas: Neuvo ja lohdutus kuolemaa vastaan. Uusi suomennos. Lutherilaisen Ewankeliumi-Yhtiön kustantama. Jyväskylässä, Weilin ja Göös'in kirjapainossa, 1878.

Kirjallisuus

- HALILA, A. 1949a. Suomen kansakoululaitoksen historia I. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Turku.
- HALILA, A. 1949b. Suomen kansakoululaitoksen historia II. Kansakouluasetuksesta piirijakoon. Turku.
- HALILA, A. 1949c. Suomen vanhin kansakoulunopettajisto. Helsinki.
- HALILA, A. 1963 Jyväskylän seminaarin historia. Porvoo.
- HEIKKINEN, A. 1975 Hollolan historia III. Taloudellisen ja kunnallishallinnollisen murroksen vuosista 1860-luvulta toiseen maailmansotaan sekä katsaus Hollolan historiaan 1940–1970. Lahti.
- HIRN, M. 1956 Oolannin sota 1854–1855. Porvoo
- HIRVILUOTO, A. - L. 1985 Hollolan vaiheet ennen kristinuskon tuloa -kivikaudesta keskiaikaan. teoksessa: Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historia. Hämeenlinna.
- HOFFRÉN, K. & PENTTILÄ, K. 1979 Riihimäen historia I, vuoteen 1960. Hämeenlinna.
- HOSIAISLUOMA - KARPPINEN, A. & SAARI, M. 1995 Opintiellä Orimattilassa 1800- ja 1900-luvuilla. Hämeenlinna.
- HYPPÖNEN, M. & LUTTINEN, R. 1998 Sukututkimuksen käsikirja. Porvoo.
- HYTTIÄINEN, & TALJA, & VUORINEN, P. 2001 Leluneuvos ja Naulapojat. Juho Jussilan tie pedagogista lelutehtailijaksi. Jyväskylä.

- JURVA, A. 1942 Kosken pitäjän vaiheita. Porvoo.
- JUVELIUS, E. W. 1932 Suomen kansan aikakirjat, IV osa. 1680–1721. Helsinki.
- JUVELIUS, E. W. 1934 Suomen kansan aikakirjat VII osa. 1809–1856. Helsinki.
- KAIVOLA, T. 1988 Messukirjasta meteli, Suomalaisen kirjan viisi vuosisataa. SKS toimituksia 478. Pieksämäki.
- Keski-Suomen Historia 2. 1988 toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä.
- Kircko-Laki ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. 1986. SKS:n toimituksia 444. Juva.
- Kirja Suomessa. 1988 Kirjan juhlavuoden näyttely Kansallismuseossa 25.8–31.12.1988 Helsinki.
- Kirkkolaki 6.12.1869. teoksessa: Suomen Suuriruhtinaanmaan Aestuskokous vuodelta 1869. 1870 Helsinki.
- KIIVASMAA, K. 1982 Oppikoulu 1880–1980. Oulu.
- KUUSI, S. 1935 Hollolan pitäjän historia, I osa. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. Porvoo.
- KUUSI, S. 1937 Hollolan pitäjän historia, II osa. Porvoo
- LAASONEN, P. 1991 Suomen kirkon historia 2, vuodet 1593–1808. Porvoo.
- LAASONEN, P. 2000 Sana ja tavat - Kirjan merkitys luterilaisessa tapakulttuurissa. teoksessa: Sana ja tavat. toimittanut Annamai Juusela ja Seppo Koistinen. Snellman-instituutin B-sarja 46/2000.
- LEINO - KAUKIAINEN, P. 2005 Tuntematon sotilas Turkin sodassa, Sotamies S. A. Wallinin elämänvaiheet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1041. Saarijärvi.
- LUUKKO, A. 1967 Suomen historia 1617–1721. Suomen historia VIII. Porvoo.

- MANNINEN, A. T. 1994 Petäjäveden historia. Jyväskylä.
- MELIN, V. 1977 Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia, 1866–1921. I Alkukoulut 1866–1906. Turku.
- MELIN, V. 1989 Lukutaidon opetus Suomessa. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 261. Vammala.
- MÄKELÄ - HENRIKSSON, E. 1988 Suomalaiset oppivat lukemaan ja kirjoittamaan. teoksessa: Kirja Suomessa. Helsinki.
- POHJOLAN - PIRHONEN, H. 1960 Suomen historia 1523–1617. Suomen historia VII. Porvoo.
- Porvoonjoen yläjuoksun esihistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia kohteita Lahden, Hollolan ja Orimattilan alueella. 2002 toimittanut Antti Lahelma. Jyväskylä.
- RAPOLA, M. 1969 Johdatus Suomen murteisiin. Tampere.
- RICHARDSON, G. 1984 Svenska utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu. Lund.
- Sukupolvien maisema 2002 Porvoonjokilaakson kansallismaiseman syntyvaiheita, toimittanut Hannu Poutiainen. Jyväskylä.
- SUOLAHTI, G. 1919 Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- Suomen kansakoulukalenteri 1917. 1916. Helsinki.
- Suomen maatalouden historia, osa 1. 2003 Helsinki.
- SYRJÄ, U. 1973 J. H. Tuhkanen ja hänen seminaarinsa. Forssa.
- TAAVITSAINEN, J.-P. 1999 Häme ja Satakunta pakanuuden ajan lopulla. teoksessa: Ristin ja Olavin kansaa. Tampere.
- TOMMILA, P. 1970 Jyväskylän kaupungin historia 1837–1965 II. Jyväskylä.
- VERKKO, K. 1909 Suomen pikku- ja kiertokoulujen matrikkeli ynnä pikku- ja kiertokoulujen opettajista tiedonantoja. Helsinki.